

Др. Богумір Шмераль.

**Хто такі соціялькі демократи
та чого вони хочуть?**

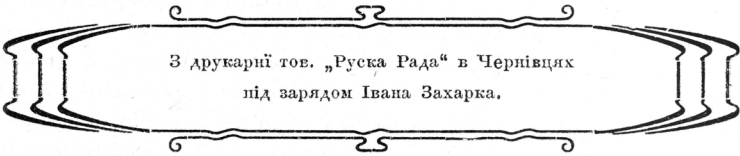
Переклала за дозволом автора з чеської мови

К. Голіцинська.

ЧЕРНІВЦІ, 1907.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.

A decorative frame with a double-line border and ornate, symmetrical flourishes at the top and bottom centers and corners.

З друкарні тов. „Руска Рада“ в Чернівцях
під зарядом Івана Захарка.

335

Sm 35k:ll

Віг Редакції.

Починаючи видавництво „Боротьби“ здійснюємо горяче бажане загалу наших Товаришів, котрі давали йому вислів при кожній нагоді в життю нашої партії, особливож на обох партійних з'їздах з рр. 1903 і 1905. Важні причини, головно фінансового характеру стояли на перешкоді зреалізованню отсього бажання раніще. Задля сих причин не побачив світа заповіджений з кінцем 1905 р. „Світ“.

А тимчасом практичні потреби соціально-демократичної пропаганди, яку веде наша партія так по містах як і селах ставляли з кождою хвилиною що раз гостріще вимоги на саму обширну літературу. Се й зовсім природно. Як велика вага друкованого слова для пропаганди ідей соціалізму та зросту соціально-демократичних організацій, се найкраще показує нам історія соціалістичного руху на Западі, особливож в Росії. Могушній зріст соціалістичних організацій в Росії в значній мірі спричинений розцвітом соціалістичної літератури за останні десять років.

Коли-ж у нас зріст соціалістичного руху йшов дуже повільним ходом, то в радї причин

такого стану одна з головних — се як раз діймаючий брак літератури на нашій мові.

„Боротьба“ має саме бодай в маленькій частині запобігти отьоту бракови.

На перший її, подвійний випуск призначуємо знамениту брошуру визначного чеського публіциста, товариша дра Богуміра Шмерала „Хто такі соціяльні демократи та чою вони хочуть?“ в перекладі товаришки К. Голіцинської. Брошура тов. Шмерала появилась в оригіналі що йно перед 3 місяцями, назначена для широкої агітації з нагоди надходячих виборів до парламенту з загальним правом голосованя. І се як раз мала редакція „Боротьби“ на увазі, видаючи її у перекладі на нашу мову. Хоч автор при писаню своєї брошури брав під увагу головно відносини та умови в Чехії, то мимо-сього вона не тратить загального інтересу. Пропущено в перекладі лите ті місця, що мають чисто локальне значіне.

В. Л.

I.

Понятє і ціли соціалізму.

„Соціалізм — се сума змагань робітничої кляси, що прямують до того, аби перемінити основи сучасного капіталістичного суспільства шляхом клясової боротьби в суспільство колективістичне.“

Коли хочемо мати яснє і певнє представленє про понятє соціалізму, то мусимо добрє знати, що означають поодинокі слова сеї дефініції.

„Соціалізм — се сума змагань робітничої кляси...“

Що таке кляса?

Словом „кляса“ називають суспільні науки ґрупу осіб в людськїм (національнїм або державнїм) суспільствї сполучених певними, однаковими потребами, та інтересами. Так можемо казати про кляси рільників, купців, інтеліґенції і т. д., тому, що усї рільники мають однакові спільні інтереси, подібно як і всї купці, інтеліґенти і т. д. Соціалізм одначе уживає се слово в певнїм особливїм значіаю.

Він уживає слово „кляса“ лише для найбільших і найтиповїйших ґруп сучасного суспільства, сполучених однаковими інтересами, отже для ґрупи тих, що працюють і тих, що зовсїм непрацюючи або непрацюючи так, якби сего вимагали їх доходи, загарбують собі зиск з чужої праці.

Таким робом, коли говоримо про „кляси“, про „клясову боротьбу“, „клясовий рух“, „клясові змагання“, ми завсїгди маємо на думці клясу підприємців, капіталістів, гнобителїв, павуків робочого народу з одного боку і клясу робітників, пригночених, визискуваних та використованих з другого боку. На сї двї кляси ділить ся сучасне суспільство, вони собі протилежні і стоять ворожо проти себе. Натурально, безмірно численїша є кляса робочого, визискуваного, гнобленого і використованого люду, пролетаріату, котрого найчисленїшим і найсвїдомїшим ядром є широкі верстви промислового робітництва, що являє ся носителем ідей соціалїзму.

„Соціалїзм є сума змагань, аби переіменити сучасне капіталістичне суспільство.“

Що розуміємо під словами „капіталістичне суспільство?“

Кожний знає, що відносини в людськїм суспільстві не були завше такі, якими бачимо їх тепер, що засоби, котрими вироблюєть ся ріжні річи потрібні всїм людам для свого життя а котрі є найважнїшим чинником для управлїння суспільних відносин, були ранїще цілком иньшими, як тепер.

Якби ми уявили собі те, що діяло ся сто років тому назад, то не побачили б ми високих коминїв фабрик, з яких курять ся хмари диму до неба, не почули-б ми гуркоту парових машин та шуму желїзниць. Товарова велика продукція в итворюваня, котра обхоплює нинї що раз бїльшу частину продукції, була тоді цілком невідома. Все, що люди потрібували для свого життя (одїж, знаряди, пожива) виробляло ся в малїй скількості і то руками, при помочи простих знарядїв. Був то час ремісничої, цехової дрібної продукції.

Відносини, що панували сто літ тому назад були цілком інші, як нині. Коли нині головною засадою економічного життя є ліберальна засада вільної конкуренції, тоді було навпаки. Вільна конкуренція не існувала. Майстри, ремісники, що займалися продукцією в кожному місті, були з'єднані в цехи. Цехові постанови, що мали для членів значіне обов'язкового закону, строго наказували, кілька помічників та учеників може тримати кожний майстер. Було приписано, що в певній окрузі можуть виробляти і продавати лише члени місцевого цеху. Наслідком того було те, що мешканці сего округу могли купувати лише у них. Наприклад, було постановлено, що мешканці певного села мусять давати своє збіжжя лише до призначеного млина, що корчми сего села мусять брати пиво лише з призначеного browару і т. д.

Таким робом кожний член цеху був забезпечений від конкуренції других, мав забезпечену, хоча обмежену кількість покупців. Він виробляв не на склад, не на запас, але так, як нині кажемо, на замовлене, для тих, що лише замовляли, котрих потреби були йому хоча приблизно відомі.

Майстри злучені в цехи були тоді забезпечені від цілковитого ожебрачення (павперізму), з другого боку продукти їх виробу мали свої межі, капітали не могли збільшувати ся в їх руках до безконечної висоти. Відносини власності серед продуцентів були більше-менше однакові, власність була між ними поділена рівномірнійше, як нині. Крім того сама продукція була більше планова. Вона не була анархічною як тепер, коли виробляється для невідомого ринку і купців, для спекуляції, коли виробляється більше, як можна продати, що провадить до промислової кризи, до величезного безробіття.

За цехово-ремісницьких часів становище ро-

бітників було теж безпечнійше і рівномірнійше, подібно як і становище підприємців. Цеховий підмайстер не був відділений від свого підприємця такою безмірною пропастью, як нинішній пролетар.

При сучасній капіталістичній конкуренції, коли для заложення власного підприємства, гідного витривати в конкуренційній боротьбі, потрібні, машини, великі помешканя, тисячі капіталу, фабричний робітник не може тішити ся надією, стати колись самостійним підприємцем. Щасливий випадок може трафити іноді одного з тисяч, але робітники в їх масі, яко клясі, всі засуджені на мізерне існуванє, ніколи не удасть ся їм підняти ся з їх бідного залежного становища, до смерти остануть вони орудєм чужої волі, з німою розпукою примушені дивити ся на те, як другий черпає собі богацтва з їх праці, тішить ся роскошами життя, добробутом, тоді як вони від своєї безконечної праці мають лише біду, голод, хвороби і смерть... Ся безнадійність не переслідувала підмайстрів цехового часу та не доводила їх до розпуки! Пристрої і взагалі засоби продукції, яких вони потребували, аби стати самостійними підприємцями, були дуже прості, їх можна було придбати собі без великих видатків і кожний цеховий підмайстер мав надію стати колись самостійним майстром. Правда, іноді йому було тяжко зносити свою патріархальну залежність від хазяїна, але зносив він її спокійнійше, бо різниця між ним і майстром не була так велика, як тепер між наймитом а капіталістом. Він мав надію стати рівним йому, стати колись майстром. Тодішні суспільні установи не забирали робітникови всіх мостів до соціального піднесеня, тому не міг тоді повстати серед робітничої кляси рух, котрий обявив би смертельний бій сим установам і мав би своєю метою їх цілковите знесенє.

Зміна цих відносин наступила тоді, як тільки в продукції заведено **машини**, які є характеристичною відзнакою капіталістичного суспільства.

Щоби уявити собі найкраще, які наслідки мало заведене машин в продукції, приведемо найпростіший приклад — боротьби великої машинної продукції з ремісничою, дрібною продукцією.

Уявім собі громаду, в якій є 100 дрібних майстрів зайнятих ручним виробом чобіт. Кождий з них має одного робітника, що працює для нього. Возьмім, що в тій самій громаді побудують фабрику, на якій теж 100 людей буде виробляти чоботи. Які будуть наслідки сього?

Коли подивити ся поверховно на се, здаєть ся, що нічого не змінило ся: в великім підприємстві працює 100 людей, в малім також тільки. І ті, і другі виробляють своєю працею свій заробок. Таким робом в їх особистих відносинах нічого не змінило ся.

Так має ся річ лише при поверховному погляді. Коли вдивимо ся глибше, зразу стане нам ясно, як ріжні є умовини праці дрібного ремісника і фабриканта. Платня, яку платить фабрикант за фабричну салю, в якій працює 100 людей є відносно менша від тої, яку платить разом 100 бідних ремісників за свої хати. Так само світло, опал, обстановка сеї салі обійдуть ся фабрикантови відносно дешевше, як те саме усіх разом майстернь дрібних ремісників, в яких зайнято стільки робочих сил як і на фабриці. Фабрикант, що веде широко своє діло, має теж спромогу купувати запаси сирого матеріалу праці тоді і там, де вони є дешевші, тоді як дрібний ремісник примушений купувати їх в невеликій кількості, часто на довг, будучи залежним від милости або немилости перекупщика. З того вже можна бачити, що великий підприємець працює при вигіднійших умовах, як дрібний ремісник.

Погляньмо-ж далі. Припустім, що фабрикант

не має сих вигод для себе, а працює при однакових умовах, як і ремісник, що платня за майстерню, опал, сьвітло і сирий матеріал у нього так само дорога як і у ремісника, що робітники на фабриці і в дрібному ремеслі виробляють однакові цінности, напр. 10 зол. на тиждень. Щож стане ся в суботу при виплаті? Ремісничий робітник і ремісник, котрі працювали теж цілий тиждень, виробили кождий по 10 зол. Ремісник не віддасть робітникови всього, що той виробив, тому що він хоче мати якийсь зиск з того, що він його наняв. Він дасть йому, наприклад 9 зол., а собі візьме 11 зол. Инакше стоїть справа у фабриканта. Припустім, що кождий його робітник виробляє за тиждень 10 зол., з яких 9 зол. фабрикант віддасть робітникови, а 1 зол. лишає собі яко підприємчий зиск. Одначе фабрикант тримає не одного робітника, а 100 і має з них 100 золотих зиску на тиждень. З початку, доки він мусить конкурувати з дрібною продукцією, він каже собі: „я не потрібую цілих 100 ринських зиску на тиждень, я можу поки що задовольнити ся зиском 30 золотих на тиждень, а за те я зможу продавати тижневі вироби моєї фабрики на 70 золотих дешевше, як мої конкуренти, дрібні ремісники — свої.

Се може зробити великий підприємець, коли-б навіть праця йшла у нього при цілком однакових умовах як у малого ремісника. Але він працює, як ми вже бачили при умовах далеко вигідніших, має відносно дешевшу платню за помешканє фабрики, має дешевше сьвітло, опал, сирий матеріал, а що найважніше, працює в своїм підприємстві при помочи машин, котрі підвищують продуктивність людської робочої сили, роблять дешевшим самий процес продукції і сим ще більше допомагають його побіді в боротьбі з дрібними ремісниками.

Капіталіст виробляє дешевше і тому може дешевше продавати. Тому, що на ринку

в торгівлі не важно, де був зроблений продукт, а важна тільки його ціна, відвертають ся покупці від малого ремісника а побільшують ся попит на фабричні вироби. Ремісник почуває, що скількість покупців зменшуєть ся у нього, що золотє дно ремесла починає тріскати. З одчаянним напруженем намагаєть ся він утримати на свому дотеперішному становищу. Намагаєть ся зробити се тим, що сам собі і своїй родині вириває кусок хліба з рота. До крайної міри він напружує свої сили, в його ремеслі нема обмеженого робочого часу, він працює і в день, і в ночі. Він хоче утримати ся тим, що визискує більше свого робітника, зменшує йому платню, продовжує робочий час, його робітник не підлягає жадним охороним приписам. Але мало того. Робітника можна здусити лише до певного ступня. Далі вже ні. Тоді відходить він і ремісник в свому одчаю починає приносити в жертву вівтареві капіталістичного визиску кров безоружних дітей — послїдну його надію. В сю хвилину болючого переходу від ремісничої до капіталістичної форми продукції досягає величезних розмірів робота учеників і жінок в дрібному ремеслі.

Все марно! Руйнуюча сила великого капіталу з невинною скорістю жене вперед. По всіх сих намаганнях самозахованя бачить нарешті ремісник, що не може далі утримати ся. Йому не лишаєть ся иньший вихід, як оголосити себе банкрутом, закрити свою майстерню, а тому, що в нього лишили ся тільки голі руки і голодний жолудок, йти і віддати свої руки для невилітної праці у тогож капіталіста, котрий знищив його своєю конкуренцією.

Таким робом на сьому, цілком простому прикладі бачимо ми перший наслідок машинної великої продукції: **во на нищить середні версти і самостійних ремісників та зводить їх нанайнище дно соціальної пропасти, робить з них цілком нічого не маю-**

чих, позбавлених засобів продукції, працюючих за платню у других і для других, вона робить їх робітниками, пролетарями.

Одначе на сьому справа не кінчить ся. Капіталізм — се завзята бестія, котра пожирає мясо свого власного приятеля. Межи самими капіталістами настає завзята боротьба, підчас якої капіталісти є примушені постійно уліпшувати продукційну техніку. Уліпшуванє її приводить до загибелі слабших капіталістів. Перш як упадуть, вони старають ся удержати ся тим, що втікають на поле, де ще сила капіталу не так розвинулась. Капіталізм завойовує тут усі галузи промислу. В усіх нагромаджують ся капітали, в усіх все більшою стає пропасть межи двома сучасними класами — капіталістами й пролетаріатом.

Збільшуючи скількість промислових робітників машинна велика продукція збільшує і їх залежність від капіталу. Досконалість машин постійно збільшуєть ся. Машина робить працю все за більшу скількість людей. Для вироблення того самого продукту стає все менше потрібно осіб. Але скількість робітників постійно росте! Щож дивного, що капіталіст, маючи спромогу вибрати, стає безоглядним. Він указує незадоволеним робітникам на тисячі безробітних, що блукають по вулицях, готових працювати за кусник сухого хліба, аби тільки удержати ся при житю. Знаючи, що на місце них він завше може найти других, він тримає їх на вузді. Робітник зі страху, аби не принести в суботу своїй жінці разом з зарібком і робітничої книжки, з затисненими зубами але мовчки в своїй малосильности зносить всі лайки, обнижуванє платні, особисте принизенє. Він відданий цілком на ласку або неласку свого капіталіста, він — раб...

Але поступенно наступає зміна. Раб, що зно-

сив доси покiрно своє ярмо, починає почувати його тягарі та завдає собі питання: „Чому я працюючи на користь другого мушу мати таку долю? Чи мусить так бути завше? Чи не можна змінити сих несправедливих відносин?“ Як тільки се питання з'явило ся, воно не зникне доти, доки не буде розв'язане. З покiрних рабів зробили ся люди, люди думаючі, незадоволені тим, що страждають, люди, які сподіваються ся і боряться ся, аби побідити. Сю людську свідомість виховує в пролетарських рабах той самий капіталізм, котрий кинув їх на дно нещастя і звалив на їх спину ярмо невільництва.

Сю виховуючу діяльність виконує капіталізм в значній мірі тим, що рівночасно з величезною нуждою і голодом викликає появу нечуваної роскоші та марнования достатків. Тому, що машини постійно уліпшують ся, капіталізм мусить викликати у покущів нові потреби, нові бажання, він не може бути ощадним, він мусить показувати своє багатство, мусить витворювати нові роскоші богачів, нове незадоволене бідаків. Робітник, котрого голод вигнав з дому, котрий блукає вулицями великого міста без крейцаря в кишені, марно намагаючись знайти роботу, бачить нечувану роскіш навкруги, палаци з мармору, люстрові шкла і блискучі метали. А за великими вікнами роскішних каварень та реставрацій бачить він людей, що сидять за дорогими їдлами і напитками, здорових людей, що сміються ся, людей щасливих, чисто, гарно одягнених.

Щасливі люди!

Але як же се може бути, що всі отсі люди тут такі щасливі, такі веселі, живуть в такому добробуті, а він має таку нещасну долю, дома голодних дітей, над котрими з розпукою склонила ся жінка, не маючи для них ані кусника хліба?

І раб починає думати: колиб ті, котрим найліпше жити, в дійсности найбільше працювали,

їх щастє булоб зрозумілим і ясним. Але так не буває: завше ті, що користують ся найбільшим добробутом, не працюють зовсім; чим більше хто працює, тим гірше йому. Ті люди, що сидять тепер в розкішній каварні за мармуровим столиком, на хвилю перед тим їли добрий обід. Ще за хвилю вони будуть грати на білярді, або в карти і не будуть дуже турбувати ся, програвши декільки десятків! Дома їх жінки між тим приймають візити, в вечері по першій вечері вони з дочками йдуть до театру, потім знов вечеря, концерт, вино, кава, нарешті після півночі йдуть вони спати, аби встати коло полудня і знов їсти, пити, убирати ся, чекати на візити, йти до каварні і починати новий день нових радощів!

Так минає день за днем, тиждень за тижнем, рік за роком. Зимою живуть вони в великому місті, літом виїзджають до купелевих городів. Забава, розкіш, спорт, розпуста, отсе — їх занятя. Крім того вони дорого виховують своїх синів, дають дорогу виправу своїм донькам і хоча в повнім значіню слова обома руками викидають гроші, маєток їх не тільки не зменшуєть ся, але постійно росте все більше!

Все те бачить, про все те чує робітник, який в лахманах, брудний, босий, голодний — блукає по розкішних вулицях, марно шукаючи зарібку.

„Все богацтво свїта є наслідком праці; без праці ані на макове зерно не збільшать ся маєтки людей.“ Се пригадує він собі. Чув він колись в школі за молодих літ. „Все богацтво є наслідком праці...“ Також і богацтво капіталїстів. Алеж сї люди цілком не працюють!! Значить, наслідком їх праці богацтво бути не може, вони є наслідок чужої праці!...

Так, се наслідок чужої праці! І перед його очима, отуманеними роскошами міста, стає картина сїльського кутка, до якого він був доєн прикований.

Велика, чорна марюка лежить там в нічній темряві на сніговій долині, вона має силу огнених очей а з високих пащ її постійно підіймають ся до неба густі хмари диму. Се їх рідна фабрика. І до сеї то марюки в самі ранні години з усіх боків, з широкої околиці, продоптаними стежками волочать ся люди, зроблені, неначе від тяжкої старости, бліді немов від великого переляку, втомлені, неначе покріплююче спане ніколи не дотикало ся їх очей, мовчазні немов від страху перед ворогами онімили їх уста. Всіх сих людей, сотні, тисячі їх, ковтає чорна марюка, замикають ся за ними ворота фабрики і вони лишать ся там, в тюрмі, в якій карають їх невимовними муками та важкою працею.

Сі знесилючі пута праці носять ті люди протягом днів, тижнів, років, протягом цілого свого життя без кінця, без надії. Який-же наслідок сеї праці? Ніколи не наїдять ся вони досить, ніколи не могли вони нагодувати як слід своїх жінок і дітей, ніколи не можуть вони добре виспати ся, ніколи не можуть вони лягти без того в ліжку, щоб їх не мучило страшне питанє, що буде з а в т р а ? А коли по двадцятилітній, знесилючій роботі сили їх вичерпають ся, здоровле знищить ся, їх викинуть на брук; болючо-нарікаючий погляд жінок і плач малих дітей вигнав їх з дому сюди до розкішного, великого міста. Так стаєть ся з кожним. В сім місті блукає він цілими днями, марно шукаючи праці. І кожний з робітників, що сьогодні ще за жебрацькі гроші виконує роботу на службі капіталу, не знає, чи не станеть ся з ним завтра те саме.

Усе богацтво, увесь добробут є наслідком праці. Так, праці, його праці і праці його братів. Ті, що живуть тут без праці і в роскошах, **можуть так жити лише тому, що украли наслідки праці у нього і його товаришів.** Вони мусіли працювати на фабриці майже за дармо, щоб

управитель цілий місяць міг складати сотки, тисячі і кожного першого відсилати сюди, до великого міста, властителями капіталістови, котрий фабрики не мусів і бачити, не мусів навіть знати, що в ній робить ся. З тих-то гроший, вироблених робітниками, заводять ся тут ся розкіш, се панське житє.

Се щастє де-кількох ледарів можливе лише завдяки страшному нещастю тисяч працюючих; червоне вино, що пінить ся перед ними, се кров, котру вони виспсають з тисяч робітників по своїх фабриках; вони можуть лише тому ціле житє своє добре одягати ся, їсти і віддавати ся розпусті, що там десь в селі є тисячі рабів, працюючих від ранку до вечера, але немаючих в що одягати ся, тисячі матерів, що не мають кусника сухого хліба, аби ним заспокоїти плач своїх дітей?

Весь сей добробут, усі сі роскоші капіталістичного суспільства є несправедливістю, злодійством, здирством, злочинством.

Капіталізм з необхідністю викликає в серці робітника з початку клясову невдоволенність, потім клясову заздрість, клясову ненависть, а в сю хвилину робітник вже є приготованим до вступу в велику армію, котра веде клясову боротьбу.

Але капіталізм не виховує робітника тільки як одиницю, він з необхідністю діланєм своїх внутрішних сил організує цілі ряди, цілу армію пролетаріату. Робить він се тим, що зганяє робітників з цілої землі до великих промислових центрів, де напхано тисячі, десятки тисяч їх і де вони тим більше почувають свою біду, але також лекше починають розуміти свою силу.

Тут живуть сі сучасні парії в окремих частинах міста, лише серед своїх-же бідаків, цілком відділені від щасливого сьвіта богатих, подібно до середовічного жидівського гето. Тут виростає клясова сьвідомість і солідарність. Розу-

мієть ся, робітник, котрий живе в бідній хатині, котрий не має дома жадної радості — жінка-ж його також мусить себе жертвувати в фабриці молохови капіталізму — почуває себе краще на вулиці, в реставрації, в товаристві. Усе тіснійшими стають пута, які привязують його до родини і братів по праці, до їх кляси. Так виробляєть ся те, що є необхідною умовою організації.

В промислових осередках робітники мають все більший вплив, промислові центри набувають все більшого впливу в країні, в народі й державі. Росте вплив їх на господарство, на культуру, на політику. Скількість мешканців в промислових місцях страшенно збільшуєть ся. Зруйновані селяни, сільські робітники, що утікають від жебрацької, сільської платні, ожебрачені ремісники — все пливе сюди.

Тут є центр доставки, центр торгівлі, центр продукції. Тут закладають ся школи, музеї, шпиталі, тут сконцентровані усї уряди, тут видаєть ся сила часописей, тут сильнійше бєть ся живчик політичного життя. В промислових центрах родять ся нові сили, що збудують новий сьвіт.

Одначе капіталізм не тільки родить своїх рабів, з рабства яких черпає він свою силу. Родячи своїх рабів, він родить в них рівночасно і своїх грабарів; він сам, безпосередно потрясає свої основи і сліпо веде до їх знесеня. Придушуючи пролетаріат, він придушює не тільки своїх рабів, але також своїх споживачів, консументів. Продуктивність машин досягає шаленого розмаху. „Ручний ткач 100 років тому назад, потребував 11 годин на одно веретено прядива; тепер ткач на сельфакторі виробляє з двома помічниками, хлопчиками 1000 веретен за годину. Ручний ткач ткав за день 8 ліктів; машина може уткати 250 ліктів. Перше треба було для переміни 4 тон сирого желіза в ковке 1½ тижнів, потім 1¼ днів, а тепер лише 20 минут.

З початку минулого століття був лише оден цукровар на Шлезку. Тепер тільки в Німеччині переробляєть ся 10 мільонів тон бураків.“ В усіх галузях продукції викидають із себе машини силу вироблених продуктів в найкоротший час; склади, крами переповнені усім тим, що може дати усім людям щасливе, приємне житє. Але робітники, найчисленнійша кляса, мають занадто малу платню, аби могли купити собі за неї лише те, що найпотрібнійше.

Марно покладає капіталізм свої надії на багатство і розкіш сильних світа сього. Мала меншість їх не може сконсумовати тільки, кільки се потрібно капіталізови. Капіталісти, не маючи збуту для своїх виробів, обмежують продукцію, замикають фабрики. Доходить до правильних кріз, до величезного безробітє. Тому, що робітники занадто багато виробили, вони мусять вмирати з голоду. Крізи вертають ся завше після короткого часу господарського розцвітї зі стихійною правильністю, діланєм суспільних законів, однаково сильних як законів природи, усе більше загрожуючи суспільству.

З початку капіталісти намагають ся зменшити шкідливі вчинки крізи тим, що опановують заграничні ринки. Маючи в державі рішайчий вплив, вони уживають його на підпору своєї торгівлі. Вони примушують державу до мілітаристичної, імперіялістичної політики, примушують її, аби в кривавих битвах добувала і боронила їм заграничні ринки, заморські кольонії. Тому, що вони замало платять працюючому народови, аби він міг ужити їх вироби, накладають вони на нього ще великі податки, одягають його в військову уніформу, женуть на війну, аби поклав житє своє за їх ненаситну жадобу зиску. Самі-ж окрадають державу ще тим, що позичають їй свої мільйони на високі проценти, що обманюють її при усяких військових доставах і т. д.

Як тільки здобуде ся яка-небудь кольонія, капіталісти зараз закладають там свій склад і привозять туди з дому свої вироби. Зі здобутем нової кольонії відкриваєть ся капіталістам зразу цілий, не зачеплений ще капіталізмом куток світа. Подібно до того, як конкуренція жене капіталізм до того, аби опановував одну галузь продукції за другою, так само жене вона його до того, аби він опановував одну землю за другою, аби розширював ся по цілому світі. — Скоро капіталісти починають бачити, що їм ліпше оплатить ся заснувати нові фабрики в здобутій країні як перевозити готові виробки. Вони закладають їх. Завше таким робом заощаджують вони гроші за перевіз товарів; крім того в кольоніях серед півдикого населення вони мають дешевшу робочу силу. Часто стаєть ся так, що виріб товарів в новій кольонії на стільки дешевій, що оплатить ся перевозити товари там вироблені до дому. Таким робом кольонія, котра мала уявляти з себе ринок для збуту товарів в величезних скількостях нагромаджених дома, замість того починає конкурувати з рідним краєм. Капітал на своїм, внутрішнім ринку дусить ся своїм власним салом. Держава між тим ослаблена війнами, задовжена все більше падає економічно. Доходить до одчайного положення і чим більше намагаєть ся з нього вийти, тим більше в ньому загрузуєть ся.

Крізи набувають грізної сили, наслідки їх се — катастрофа! Вже чуємо ясно, як шаленими кроками женеть ся капіталістичний світ до свого знищення.

Щоб уникнути анархії в продукції, аби пристосувати продукцію до попиту, капіталісти єднують ся в **картелі або трести**. Картелі досягають величезної сили. На їх самоволю цілком віддані виробники сирого матеріялу (напр. австрійський трест цукроварничий розділив межі собою як невільників рільників, що розводять бураки), з найбільшою

упертістю противлять ся вони кожній вимозі робітників (австрійський залізний картель), лихварськими цінами обдирають консументів (картель вугольних баронів), нарешті осягнувши найвищу точку своєї могутности порядкують цілою державою (Сполучені північно-американські держави). Все опановують картельові підприємці, однодначе не можуть опанувати — се продукцію! Мов вулкан переростає вона їх, кріз не можуть вони уникнути і коли остатні не дивлячись на усі змагання прийдуть, вони є тим грізнішими і тим більше руйнуючі. Таким робом сі величезні організації підприємців не в силах затримати розвиток продукційних сил, вони є вістниками суспільних продукційних відносин і прискорюючи піднесенє капіталістичної сили до найвищої точки, тим самим прискорюють прихід соціалізму.

Потрясаючи своїми основами, витворюючи класу, яка його поховає, готує капіталізм теж вже ті стовпи, котрі стануть основою нового суспільства. В капіталістичному суспільстві розвиваєть ся кредитове господарство, розвивають ся нові форми власности. Акційні підприємства, при яких менші капітали зливають ся в величезні суми, постійно ростуть по кількості і великості. Акція легко переходить із рук до рук і уможливує скорійш концентрацію капіталу. Ту ролю, яку відіграють в промислових підприємствах акції, в нерухомих маєтках грають заставні листи. Коли хто небудь купує собі яку небудь акцію, він не повинен взагалі знати, де є підприємство, спілником котрого він став, йому вистарчає, коли банкір скаже, що акція добра.

Капітал набуває безличного характеру. Стає усе помітнішим, що акційні підприємства могли-б цілком добре йти і без капіталіста, що він цілком непотрібний в процесі продукції. Подібно до сього приходить із боку робітників до

злуки праці і капіталу в споживчих і продукційних товариствах, що є знову зародком нового суспільства.

Ми знаємо тепер, що таке „капіталістичне суспільство“, чим відрізняють ся форми капіталістичної продукції від старих форм, які основні відзнаки капіталізму і яка тенденція його розвитку.

„Соціалізм — се сума змагань, що йдуть до того, аби змінити сучасне капіталістичне суспільство в суспільство колективістичне.

Що ж таке **колективістичне суспільство**?

Коллективістичним або соціалістичним суспільством називаємо таке суспільство або таку державу, в якій засоби продукції, себ-то машини, фабрики, копальні, залізниці, поля, ліси, дома не представляють з себе приватного маєтку окремих одиниць, як тепер, але котрі належать цілому суспільству. Ми вже пізнали, що багаті одиниці, капіталісти, котрі можуть придбати собі засоби продукції (машини, фабрики і т. д.), стають завдяки ним необмеженими панам над клясою немаючого населення. Ті, що не мають другого маєтку крім своїх рук, примушені продавати свою робочу силу, примушені продавати її за меньшу цінність, як виробляють капіталістови, примушені давати себе використувати. Як тільки фабрики, копальні і т. д. не будуть належати окремим одиницям, а будуть оголошені державним маєтком, відносини цілком змінять ся. Само собою розумієть ся, що ми не маємо на думці сучасної клясової держави, котрою правлять ті-ж самі маючі верстви, що мають усю власть в своїх руках. **Ми маємо на думці демократичну, народну, соціяльну республіку**, в якій буде заведено до усіх інституцій загальне, рівне, безпосереднє тайне і пропорціональне виборче право, в якій про всі закони, про всі розпоряження, про всі діла держави буде рішати народ. Як тільки така держава,

позбавивши власности тих, котрі тепер збавляють її широкі верстви народу, візьме в свої руки всю продукцію і стане єдиним підприємцем, буде се зараз мати відповідні наслідки для самої продукції. Усунено буде шалену конкуренцію, якою сучасні капіталісти борються проти середних верств і межі собою, не буде більше сліпо виробляти ся, без знання, кільки може спожити народ. Усунено буде надпродукцію а з нею разом і кризи, які тепер подібно до землетрясеня час від часу потрясають суспільство. Головним змінам підляже становище робітників. Усі підприємства будуть власністю держави, подібно тому, як вже тепер їй належать де-які залізниця, копальні, ліси.

Усі робітники будуть таким робом служити державі, а не окремим підприємцям. Але вони-ж разом з тим будуть панам держави. Вони будуть рішати, кільки треба виробляти, які умови праці мусять бути заведені по державних майстернях, як треба розділяти вироблені продукти. Державу буде повернено в одновеличезне продукційне товариство, в якому будуть працювати всі горожани сеї держави, які будуть рівночасно якби акціонерами сього підприємства.

Видко тепер, що є вигадкою наших противників, котрі страшать народ, нібито соціалісти, як осягнуть власть, захотять нею „ділити ся.“ Як раз навпаки! Соціалізм хоче покінчити з тим „діленням“, що заведено в сучасному суспільстві, при якому капіталіст ділить ся з робітником наслідком його праці, при якому він ділить ся так докладно, що лишає тому, який знесилоюче працює цілий свій вік лише тільки, аби той не помер з голоду, сам же собі з чужої праці загарбує міліони. Як буде заведено соціалізм, то сьому діленю покладеть ся кінець. Держава, що буде єдиним підприємцем, не буде примушена обдирати робітника і нагромаджувати капітали, аби

побідити в конкуренційній боротьбі, аби бути в стані викидати обома руками видушені з робітників гроші, аби платити довги за розпусту своїх синів, аби давати сотиссячні віна своїм донькам. Держава не буде мусіти обдирати робітника, не буде навіть в стані то робити, тому що широкі верстви працюючого народу будуть мати рішаючий голос в ній. Державі вистарчить, коли з продуктів виробу лишиться їй лише тільки, кілька потрібно на утриманє і на постійне поліпшенє продукційних підприємств. Крім сього ще те, що потрібно на найкращє удержанє таких інституцій як школи, шпиталї, на забезпеченє підчас хвороби, на забезпеченє старих, інвалідів, на обезпеченє горожан, їх жінок та дітей. Вся решта виробленого продукту віддасть ся тим, котрі одні мають на неї право, котрі її своєю працею виробили. В соціалістичному суспільстві на внїшній погляд усе буде так само як і тепер — в фабриках, на полях будуть працювати, на залїзницях будуть їздити, буде лише одна ріжниця: **долею працюючих є тепер ганьба, проклятє, нещастє, голод, тоді як ледарство та неробство нагоруєть ся богацтвом, добробутом; в соціалістичному суспільстві буде навпаки.** Хто буде корисно працювати, — руками чи головою — той буде мати забезпеченє, спокійне житє, хто-ж не схоче працювати так як сучасні богачі, той буде голодувати й бідувати. Кождий робітник буде діставати не тільки те, що він тепер дістає яко заробітну платню, але й ту частину свого зарібку, яку тепер у нього краде капіталіст без усякого права, з котрої збирає він без праці свої величезні доходи. **Без праці не буде жадного доходу, але кождий, хто буде працювати, дістане повний продукт своєї праці.**

Тільки в соціалістичному суспільстві зможе кождий чоловік присвятити себе цілком своему образовавю, науці і штуці. Тільки тоді стане культура добром усіх. На рівні з бідною і приватною влас-

ністю буде до найменшого ступня зменшено злочинства. Все те, що ділить людей між собою, буде усунено, замість сього настане усе, що їх лучить. При нових умовах почнуть виробляти ся у людей нові характери, егоїзм уступить місце почуттям взаємности і любови, розцвітуть квітки нової культури і нової моральности. Зі здійсненем соціалізму прийде початок ділань людської цивілізації.

Капіталістичне суспільство з необхідністю дозріває само собою до колективізму. Кождий новий винахід, кожда нова машина є революціонером, котрий допомагає нищити основи капіталізму. Завданем соціалізму є, зробити так, аби сей розвиток йшов свідомо, як можна, прямішою дорогою, як можна, без великих суспільних потрясень і бур. Виконане сього завдання лежить на робітничій клясі, на пролетаріяті, пробудженому, вихованому і з'організованому до клясової боротьби.

Ми дійшли до остатного означеня висше приведеного определеня: що таке **клясова боротьба** ?

Ще в той час, коли капіталізм лише народив ся з ремісничої цехової продукції, коли робітництво самож не мало ще тільки свідомости і сили, аби свідомо відносити ся до своєї долі і новстати на свою оборону, в першій половині 19-го столітя знайшли ся одиниці, котрі спостерегли згубні тенденції капіталістичного розвитку і зрозуміли, що капіталістичне суспільство мусить бути змінене по соціалістичним засадам.

Сі мужі вже тоді ясно бачили соціалістичну ціль суспільного розвитку, але помиляли ся в шляхах, якими треба дійти до тої ціли. Вони не належали до пролетарських верств. То були учені, філософи, острого розуму і благородних почувань, родом заможні міщани або шляхтичі. Вони теоретично відгадали тенденції капіталістичного розвитку, але не знали практичного життя, не знали

добре поваги людей, тому не змогли показати шляху, яким треба було змінити капіталізм. Вони були вихованцями французької філософії дореволюційної доби, вони уважали добрим від природи кожного чоловіка, котрий робив щось несправедливе лише з несьвідомости. Головний тягар вони клали на поучення і трималися того погляду, що вистарчить аби капіталісти були навчені, що брати зиск з чужої праці несправедливо, що се противорічить засадам моралі природної чи релігійної, — після сього мали капіталісти самі, з своєї доброї волі відректися від своїх зисків і не звертаючи уваги на свої особисті і класові інтереси, протягнути руку помочи в праці з цілею соціалізації суспільства. Саме через те, що вони помилялися що до шляху, що до засобів здійснення соціалізму, називають сих людей (найвідоміші з них англичанин Роберт Овен і французи Сен-Сімон і Фуріє) **соціалістами-утопістами**.

Сучасний, **науковий соціалізм** виходить з противного становиска. Він не вірить в природно-добру повагу, не покладаєть ся на добру волю поєдаючих. Він виходить з засади, що основою людського характеру є егоїзм. Кождий хоче при найменшій намаганю добре жити. Можливо, що філантропія могла-б змусити одного фабриканта добровільно зрікти ся від своїх доходів і дати своїм робітникам цілий продукт їх праці, задовольнившись лише платнею, котра йому так само як і їм належить ся за дійсну працю. Можливо, що таких фабрикантів знайшлоби ся десять, двацять, сто. Але цілком виключено, щоб се могли зробити усі фабриканти або хоча їх більшість! А коли се зробить лише мала меншість, які будуть наслідки того? Наслідком сього буде те, що ся меншість буде знищена конкуренцією і уступить місце тим, котрі краще можуть провадити здирство.

Марно тому покладати ся на добру волю капіталістичної класи. Але егоїзм є не тільки у капі-

талістів, він є також у робітників. Також робітники хочуть при найменчій затраті сил жити найліпше! Таким робом настає між клясою капіталістів і клясою пролетаріату протилежність і інтересів, протилежність, котра не може бути зрівнана, котру можна знищити лише боротьбою, в якій побідить той, хто має більшу силу.

Силою робітничої кляси є її злученє, згода, **організація**. Організація є необхідною умовою клясової боротьби робітничої кляси, вона є єдиною зброєю, єдиною опорою, єдиною надією робітників. Подібно до того, як сила капіталу необмежена границями народу і держави, так і організація пролетаріату мусить бути міжнародною. Нема більш величного гасла, як те, котре Карль Маркс в „комуністичному маніфесті“ зробив боєвим кличем робітництва: „Пролетарі всіх країв єднайте ся!“

Обовязком кожного свідомого робітника є, бути членом **політичної і фахової організації**. Межи обома тими організаціями є найтісніше злученє. Се два однаково ділаючі мечі, котрі тримає борець проти одного ворога в боротьбі із за одної мети. Метою **фахової** організації є боротьба за поліпшенє робітничої долі ще при сучасному суспільстві. Вона переводить страйки з цілею зменшеня робочого часу, побільшеня заробітної платні; крім того вона дає робітникови піддержку підчас безробіття, страйків, хвороби, на випадок його смерти дає допомогу його родині, дає йому правну оборону підчас суперечок з підприємцями. Вона намагаєть ся, аби свідомі робітничі заступники побідили при виборах до різних, важних для робітництва інституцій, як напр. каси хорих, ремісничі суди і т. д. Тим усім вона поліпшує матеріяльне становище і зменшує особисту залежність робітника, робить можливим також, аби він міг більше дбати про свою освіту і з більшою свідомістю і інтересом посвятити себе політичній діяльності.

Політична організація також дбає про те, аби ще за сучасних відносин становище робітничої класи поліпшило ся. Вона працює в тому напрямі, щоби робітники мали як можна найбільше своїх заступників в законодавчих інституціях, в державній раді, краєвих соймах, також в округах та громадах. Набираючи ступнево все більшої політичної сили, вона примушує видавати закони на користь робітників, домагає ся урегулювання законом робітничого часу, асекурації на старість і інвалідної, пенсії робітничим вдовам і сиротам і т. д.

Вона домагаєть ся свободи товариств, зборів, коаліцій, котрі є необхідного умовою фахового руху. Домагаєть ся одним словом усіх тих корисних для народу реформ, про котрі буде ся докладнійше говорити в дальшій часті сеї книжки.

Метою усіх сих намагань, як вже говорило ся, є те, **аби пролетаріят при помочи загального та рівного виборчого права осягнув в парламентах відповідну більшість і аби перемінив сучасне капіталістичне суспільство в соціалістичне.**

Так з'ясували ми понятє цілі соціалізму.

Робітничою політичною партією, котра працює свідомо для осягнення назначеної мети, є соціалъ-демократія.

II.

Соціална демократія і загальне та рівне виборче право.

Соціална демократія іде до своєї мети шляхом законним, доки не стануть її в сьому на перешкоді її вороги. Вона хоче добити ся цілковитого знесення сучасного капіталістичного порядку. Таким робом по своїм цілям вона є партією дійсно революційною, але не в змислі революційного романтизму, котрий думає, що для осягнення нового суспільства вистарчить тактика атентатів, барикад і т. д. Соціална демократія стараєть ся здобути собі все більшу скількість прихильників мирним виясненем і освітленем своїх засад. Опираючись на своїх прихильниках вона намагаєть ся добути усе більшу скількість представників в законодавчих інституціях, аби нарешті, коли представники бідного народу будуть мати там більшість, змогли вони користуючись своєю політичною силою урегулювати відносини в державі і її закони так, як того вимагає інтерес робітничих верств. Для того-ж, щоб сей спокійний розвиток був можливим, необхідно, аби народ міг при виборах здійснювати цілком свою волю. Тільки там, де говорять виборчі листки, уникаєть ся звичайна при других обставинах, мова вулиці. Тому найголовнішим завданем, виконання котрого вимагає від сучасної держави соціал-демократія, **є загальне, рівне, безпосередне і тайне право голосованя.**

Історія соціальної демократії усіх народностей в Австрії аж до теперішнього часу була нічим другим, як одним великим походом в боротьбі за

здобуте загального і рівного виборчого права. Агітація, яку вів Фердинанд Ляссаль в 60-тих роках в Німеччині, пробудила до життя і австрійських робітників. 13. грудня 1869 року, коли 40 тисяч робітників правильними рядами приплили перед віденський парламент жадати виборчого права, буде в дійсності днем народження австрійської соціально-демократії. З того часу серед вимог соціально-демократії завше на першому місці стоїть вимога виборчої реформи. В вісімдесятих роках частина робітників завдяки тероризмови правительства впала в анархістичні помилки, але як тільки вдало ся з них вибрати, проголосив гайнфельдський з'їзд (1889 р.) загальне, рівне виборче право за головну основну вимогу соціально-демократичної мінімальної програми. Коли де була в остатніх 15 роках важніша акція за здобуте виборчого права, була то акція соціально-демократичного робітництва. Соціально-демократичне робітництво проливало свою кров в першій половині 90-тих років у Празі, на Білій Горі, в Берні, в Відні і приневолило міністра Таффе подати проєкт виборчої реформи, котрий був провалений тоді сполученою реакцією. Соціально-демократичне робітництво викликало славний рух минулої осени за виборчою реформою (1905 р.). І коли ганебна несправедливість, ганьба курій є усунена хоча в головному місці при виборах до державної ради, то за се австрійські народи мають дякувати тільки соціально-демократичному робітництву. З різних боків роблять соціально-демократії закиди, що вона зрадила своїй засаді що до рівності виборчого права, завдяки становищу, яке вона заняла при обговореню проєкту реформи виборчого права до державної ради. Закидаєть ся нам, що ми голосували за виборчою реформою, хоча вона не відповідає в загалі засаді рівності. Чи справедливий сей закид?

Правда, що проєкт нового виборчого закону до державної ради не зовсім справедливий. Коли-б

мандати були розділені однаково по кількості населення межі різними народностями, то з 494 послів в державній раді мусіли-б мати Слов'яни 296, Німці 178, Румуни 20, тоді як проєкт дає Слов'янам лишень 259, Німцям 233, Італійцям 18, Румунам 5. Але не дивлячись на єго несправедливість, проєкт нового виборчого закону є великим успіхом. Він є великим успіхом з погляду соціального і демократичного через те, що зносить всі дотеперішні курії, кличе до виборів усіх горожан без огляду на їх маєток і прями податки. Найкожаний пригадає собі, які були досі відносини в державній раді! 5440 великих дідичів мали там 85 послів, 586 виборців від торговельних палат 21 послів, 494.000 виборців з мійської курії 118 послів, 1,585.410 виборців з села 129 послів і більше як 5 мільонів з пятої курії лише 72 послів! Сей розділ на курії є знесений, виборче право стає незалежним від маєтку. Шварценберг і Ротшільд не будуть мати більшого виборчого права від їх остатнього фірмана!

Виборча реформа є великим успіхом для Чехів і для австрійських Слов'ян і з погляду національного. Чеських послів було тепер в державній раді 67, а при новім законі буде 108. Гірш усього прийшло ся Українцям при сьому виборчому законі. Тоді як Поляки в Галичині мають 1 мандат на 53 тисячів горожан, Українці мають тільки один на 114 тисяч! Але і для них виборча реформа значить великий поступ, тому, що доси мали вони в державній раді 10 мандатів, а тепер будуть мати 33 (? *Ред*).

Чи мусять соціальні-демократи заплющувати очі на сі успіхи? Чи мусіли вони, не дивлячись на них, відкинути виборчу реформу? Хто був той, хто її до того примушував, хто раптом став так турбувати ся за рівність виборчого права? То була шляхта, котра новим законом збавляєть ся своїх привілеїв. То були теж і її ріжного рода союзники.

Всі вони були рішучими противниками виборчої реформи.

Чи може тут хто сумнівати ся в тому, що тут ходило тільки о повалене виборчої реформи, не, як голосно заявляло ся, ізза нерівности, а тому, що велика часть нечуваних дотеперішних нерівностей усуваєть ся. Але соціяль-демократи не могли стати сліпим оружем реакції. Вони, рахуючись з істнующими відносинами, зробили все можливе, аби виборчу реформу поліпшено і рівночасно всіми силами старали ся, аби не удало ся полученій реакції повалити сю велику справу. Ся тактика була єдино-можливою, єдино-вірною, поступовою.

Велику побіду одержала соціяль-демократія, але тим її боротьба за виборче право ще не скінчила ся. В новому парламєнті при кращих умовах вона буде бороти ся далі за осягненє повної рівности виборчого права, як стоїть в нашій програмі. Рівність виборів нарушена ще тим, що не усі виборчі округи однакові. Виборчі округи штучно розділені на некористь пригноблених народів, пригноблених кляс. Соціяль-демократичні послы в новому парламєнті будуть працювати в тому напрямі, щоб було установлено законом, що певна скількість населеня завше мусить мати одного посла і що розділенє виборчих округів має бути з сього приводу при кождім перерахованю населеня знов зревідоване. Соціяль-демократичні послы будуть працювати в тому напрямі, аби жінки також дістали виборче право, бо вони так само як мужчини платять посередні податки і виконують в державі усякі иньші повинности. Крім того будуть соціяль-демократичні послы старати ся, аби був знесений гніт національних меньшостей і малих політичних партій, а для сього соціяль-демократія вимагає пропорціонального представництва. Тому, що держава вважає вже 20-літнього горожанина гідним носити зброю, вимагає соціяль-демократія, аби

в той самій час він користувався вже виборчим правом.

Вибори мусять відбуватися в сьвята, аби кождий без жертви міг брати в них участь. Тільки завдяки сьому загальне право на папері стає дійсністю. Соціал-демократія вимагає далі, аби вибраним послам платилися гроші тому, щоб виконане посольського мандату не було унеможливлене людям бідним. Нарешті вона вимагає, аби час, на який вибираються послы, був найкоротший (3 роки). З одного боку тому, що чим коротший він, тим послы більше почувають свою відвічальність і тим сьвідомійше боронять інтересів народу, — з другого боку тому, що кожді вибори в часом великої агітації, котра вносить політичну сьвідомість до найширших верств народу.

Але парламент, що складається тільки з послів народу, не буде представником влади народу доти, доки його резолюції будуть затверджуватися палатою панів і цісарем. Знесене палати панів зробить парламент незалежним від згоди корони. Отсе ціли, до котрих мусять стремити соціал-демократія.

Само собою розуміється, що соціал-демократія бореться і буде боротися за загальне, рівне виборче право до краєвих соймів, до громадських і иньших інституцій. Буде боротися далі за те, щоб важні кроки (війна, нові податки) не робилися доти, доки сам нарід безпосередно не вискаже своєї волі загальним голосуванням; крім того, щоби нарід мав право пропонувати нові закони, котрі має розбирати парламент. Соціал-демократія не може зупинитися в своїй боротьбі за виборче право, доки по всюди не буде проведена основна засада демократії: „Вся власть походить від народу“.

III.

Соціяльна демократія і горожанська свобода.

1. Повна свобода друку.
2. Повна свобода товариств і зборів.
3. Знесене всіх обмежень в переході з місця на місце.
4. Строга відвічальність урядників, що надужили свою власть супроти прав окремих одиниць або товариства.
5. Незалежність судів і безплатна державна оборона.
6. Відшкодоване невинно арештованих і засуджених.
7. Вибори судіїв присяглих на основі загального, рівного права голосованя.
8. Підпорядковане всіх горожан звичайним законам та судам.
9. Знесене кари смерти

Соціяль-демократична програма.

Для того, щоб загальне, рівне виборче право було цілком проведене в житє, треба, щоб горожаньству був забезпечений певний мінімальний ступень політичної свободи, незалежності і недотикальності особи, аби воно могло свобідно виконувати своє право. Не можна рахувати дійсно демократичною державою таку, в якій було-б загальне і рівне виборче право, але в котрій були-б унеможливлені, або дуже утруднені потрібні приготования до виборів, в котрій не було-б необхідних умов політичного житя. Загальне і рівне виборче право не могло би бути цілком переведене в житє, коли-б унеможливлено політичне освідомлюване люду, критику суспільних відносин на зборах і в друку та політичне організованє народу в спілки, коли-б уряд міг безкарно переслідувати людей, що

йому політично не подобають ся і т. д. Тому то соціаль - демократична програма разом з вимогою загального і рівного виборчого права домагаєть ся знесеня усіх законів, що обмежують свободу переконань і недотикальність особи. А саме вона домагаєть ся виконання вимог висше наведених.

1. Свобода друку. Параграф 13. державного основного закону каже: „Кождий має право вільно висловлювати свої думки словом, письмом і при помочи друку в межах закону. Друк не може ані підлягати цензурі, ані обмежувати ся системою концесій“.

На перший погляд здаєть ся, що в Австрії маємо власне свободу друку, але тільки в межах закона! В Австрії кождий може цілком добре висловлювати печатно свої думки, але тільки доси, доки того не заборонює закон. А що у нас закон заборонює усе, становище нашого друку не на багато ліпше від турецького або російського.

Уряди і власть мають під рукою цілий арсенал збруї проти непокірного опозиційного друку. В першому рядї стоїть конфіскація. Все, що не подобаєть ся прокураторови, він може просто заборонити, наслідком чого заборонені і незаборонені части твору знищують ся. Щоби можна було переводити конфіскаційну практику як найширше, заведено так зване об'єктивне поступоване. В кождім иньшій випадку особа, котра поповнила карний злочин, мусить стати перед суд, мусить сама відповідати за свій вчинок, сама суб'єктивно (особисто) нести його наслідки. Не так стоїть справа з друком. Коли карний злочин поповнено в друку, тут уряд звичайно переслідує не самого злочинця (письменника, відвічального редактора), а задовольнюєть ся конфіскацією твору. Одначе не робить ся сього з огляду на редактора або письменника. Річ в тім, що коли-б прокуратор позвав їх до суду (справи друку належать до суду присяглих), він мусів би доказувати їх вини, тоді, як конфіскуючи

він може поступати цілком самовільно, суд йому потвердить кожду конфіскаату і він таким робом може пошкодити опозиційному друкови.

Особливо уряди найбільше надуживають конфіскаційний закон на соціально-демократичній пресі. Конфіскаата соціально-демократичної преси дає найвиразнійший доказ того, як страшенно необхідно знести теперішню практику конфіскацій, та об'єктивно поступоване, щоб проти кождого, хто поповнив в друку злочин, уряд не мав права виступати інакше як судовою дорогою.

Уряди можуть дусити опозиційні часописи також т. зв. урядовими спростованнями. Коли яка будь часопись напише критику непорядку в яким будь уряді, н. пр. в поліції, в суді, в війську і т. д., тоді може бути їй прислано урядове спростоване, котре часопись мусить надрукувати без жадної замітки. Вона мусить опублікувати се спростоване без жадної замітки навіть тоді, коли вона має самі певні докази надрукованої відомости, навіть, коли знає, що урядове спростоване є прямо брехнею від початку до кінця.

До свободи друку належить теж свобода вільно розширювати друковані річи, себ-то свобода кольпортажі. Розносити часописи, викрикувати назви їх на вулиці, роздавати, збирати адреси передплатників і т. п. в Австрії цілком заборонено. Позволено лише тим особам, котрим поліція дасть спеціальне позволене. Се постанови знаменитого § 23. закона про друк, по якому вже багато наших товаришів карало ся, який є ганьбою Австрії. Жадна земля в Європі — навіть Росія! — не має таких прикрих законів про кольпортажу як Австрія. Сей закон має своєю метою дати властям спроможність показати свою силу на політично їй неприємному опозиційному друкови: найкращим доказом сього є те, що заборона кольпортажі не має значіня для реакційних партій, особливо для клерикалів. Клерикали можуть безкарно розповеюджувати свої

брошурки, політичні відозви і газети публічно, на вулицях, підчас різних процесій, в церквах, в школах і т. д. І не дивлячись на се, ще ніколи ані оден церковник ані піп не ставав перед судом за кольпортажу. Коли-ж таке право мають вже клерикали, мусить його мати і все суспільство.

Правда, найбільші хиби в друковому законі були знищені остатними роками. Так на пр. тепер відвічальні редактори часописий, що правильно виходять, вже не потребують складати кавцію, вже не мусять платити за кожде число (за газетний стемпель). Але найтяжші перешкоди ще стоять на дорозі свободі друку, уряди ще можуть переслідувати часописи конфіскаціями, карами, урядовими спростованями; вони ще мають спромогу силою придусити неприємну їм часопись. Тому то, не дивлячись на вже здобуті наслідки, пролетаріят мусить бороти ся з однаковими силами за здобуте цілковитої свободи друку.

2. Свобода стоваришень і зборів. Так само як з свободою друку стоїть в Австрії справа із свободою стоваришення та зборів. В засаді державний основний закон (§ 12) забезпечує її усім горожанам, в дійсности нема про се й гадки. І тут державні уряди і поліція всемогучі. Публічні збори люду мусять бути офіціально дозволені урядом, про організаційні збори „мусить ся повідомляти“ поліцію, що є те-ж саме. Жадна організація не може бути заснована, доки не дозволить того намісництво. Намісництво може заборонити засноване організації тоді (так каже закон), коли вона здаєть ся йому протизаконною, небезпечною для держави. Сі елястичні приводи дають спромогу зручно оперувати проти опозиційних, політичних партій. Політичні організації не можуть лучити ся межі собою. Жінки цілком позбавлені права брати участь в політичних організаціях, про усїх членів організацій, зараз же по їх вступі треба повідомлювати поліцію, щоби вона могла мати над ними

догляд, як над злочинцями. На усіх зборах (за винятком довірочних зборів на підставі § 2. закону про збори) поліція користується ся далеко-сягаючими правами а комісар може цілком самовільно обмежувати свободу слова, або цілком розв'язати збори.

В поступовіших державах (в Англії, Швейцарії, Америці) подібне поведене є неможливе. Держава там горда тим, що дає своїм горожанам сі права, тому, що свобода зборів і спілок так само як і свобода друку пробуджує в широких верствах інтерес до політичного життя держави, пробуджує їх до суспільного життя і таким робом приносить користь самій державі. Як в других країнах сі свободи вже давно існують, не можуть вони бути річю неможливою і для нас.

3. Знесенє усіх обмежень вільного переходу з місця на місце.

Сею вимогою соціал-демократична програма домагаєть ся знесеня закона про висиланє і переселенє (зак. з 27. липня 1871). Свобода переходу з одного місця на друге була цілком неможливою завдяки невільництву. Невільник був прив'язаний до землі, не міг з неї перебирати ся і подібно до неї був власністю свого пана. Таке рабство було не вигідне для капіталізму, котрий мусить мати робітників, яких він міг би по потребі перекидати з одного місця на друге, з одного підприємства в друге. Тому то в 1848 році проголошено свободу переходу з одного місця на друге. Але, як тільки робітники почали уживати сеї свободи в своїх інтересах, зараз же пануючі верстви почали обмежувати її.

По теперішнім законам поліційний або громадський уряд мають право висилати „шупасом“ з певної громади, краю або і з усеї країни. Правда, закон мав на думці тільки волоцюг та другі особи з поганим поведенєм, небезпечних для суспільства. Але сам закон на стільки неясний і неточний, що його можна уживати яко спосіб політичної

німсти або клясової ненависти. Се виказало ся особливо в половині вісімдесятих років, коли по проголошеню виїмкового стану у Відні почали висилати шупасом соціяльних демократів. Без доказів ясно, що тягар закону про висилки звернений виключно проти бідняків і приносить їм величезну матеріяльну шкоду.

4. Вимогами вказаними висше під числом 4. — 8., соціяль-демократія домагаєть ся видання закону про відвічальність урядників і реформи судівництва. При теперішних порядках жадний урядник, що ужив своєї власти на шкоду окремої особи або товариства, не може бути обжалований в звичайнім суді. Тільки для судового урядника є виїмок, тільки на нього може пошкодована сторона подати жалобу (так звану синдикатну). На кожного иньшого урядника може пошкодований горожанин пожаліти ся його безпосередньому начальникови і вимагати дисциплінарного слідства. Як виглядає се розслідуване без усякої контролі з боку суспільства, нема що казати. Авторитет і непомильність урядів завше мусить охоронювати ся більше, як інтереси горожанина і він мусить бути ще радий, що не був сам покараний. Соціяль-демократична програма вимагає, щоб кождий урядник, котрий надужитєм своєї власти зробив кому небудь шкоду, міг бути обжалованим до суду як і кождий иньший горожанин; щоб суд був і в сьому випадку цілком публичний, щоб урядник (як вина його буде доведена) був засуджений не тільки нагородити пошкодованому його страту, але щоб був і тяжко покараний позбавленем служби і вазницею. Тільки таким робом настане в урядах безсторонність і справедливість, котрі є необхідними в сучасній демократичній державі.

5. Безплатна судова оборона є необхідною умовою демократичної партії. Багато грошей коштує тепер усе, доки хто-небудь не виборе собі в суді право, котре йому належить ся. Величезна

платня адвокатам, стемплі, судові видатки і т. д. Відній побоїть ся ізза сих видатків навіть подумати про суд, коли-б його справа була і найсправедливішою. Справедливість, яку можна здобути тільки за гроші, не є справедливістю. Інтерес всіх бідних горожан вимагає знищення таких відносин.

Незалежність судів формально заручена законом, але в дійсности є лиш побожним бажанем. Поки власть має в своїх руках аванси судіїв, доки воно дієть ся на підставі тайної кваліфікації, до того часу будуть судії завше тримати руку урядів і не дбати муть про справедливість. Судовий урядник знає, що справедливий суд з його боку викличе за собою те, що він не дістане більшої ранги і пенсії, що лише при найострійшому виступі проти незадоволених робітників, забувши усяку справедливість і закон, караючи їх найострійше, він може зробити скоро карієру. Нема що казати, який шлях вибирає при таких обставинах більшість судіїв. Урядові круги впливають безпосередно на державних заступників, вказуючи їм, в якій формі мусять вони карати і т. д. Найкрасшим доказом того, що юстиція нашої клясової держави уявляє з себе майже самоволю, може бути історія робітничого руху. Ще 20 років тому назад заснованє каждой соціал-демократичної організації жорстоко карало ся яко заснованє тайної організації. Тепер се не може нікому прийти в голову, не дивлячись на те, що тепер у нас є той самий закон про товариства, який був і в вісімдесятих роках. Доказом того, як уміє суд працювати по команді з гори, можуть бути варварські кари учасників остатних великих демонстрацій за загальне, рівне виборче право, кари за недоказані і непоповнені злочини, за котрі при других обставинах напевно чоловік був би оправданий.

6 Відшкодованє невинно засуджених та арештованих. Кілько то тисяч осіб буває що року заарештованих, кинених до в'язниць,

кілько їх тримаєть ся в слідчій в'язниці й засуджуєть ся без найменшої вини! Хто-ж їм має нагородити шкоду їм принесену? Хто їм даєть сатисфакцію за ганьбу, яку перенесло їх імя і їх родини? Закон від 16. цвѣтня 1892 говорить, що особам, несправедливо засудженим, мусить дати ся нагорода, котру вимірить міністер справедливости. Одначе в практиці, коли треба ужити сього закону, даєть ся невинно засудженому таку сьмішно незначну нагороду, яка не має найменшого значіня. Крім того на сю жебрацьку запомогу мають право лишень ті, котрі цілком без доказів законним шляхом засуджені. Ті-ж, що тримають ся довший час лиш в слідчій в'язниці і ті, котрі засуджені першою інстанцією, а другою увільнені, не мають права до відшкодованя. Кілько робітників тратить свій заробок завдяки тому, що були невинно арештовані і увязнені в слідчій в'язниці! Коли-б кождий невинно засуджений мусїв дістати від держави повне відшкодованє, то се було б не тільки актом справедливости що до його особи, але се мало-б за наслідок те, що жандарми і поліція при арештованях заховували-б ся далеко обережнійше, як тепер; таким робом загальна безпечність горожан збільшила-б ся.

7. Ті-ж самі обставини, котрі примушують нас вимагати незалежности судів, примушують соціаль-демократію домагати ся розширення і поліпшення судів присяглих. Теперішні суди присяглих не уявляють з себе ідеалу. Присяглими можуть бути лише люде заможні, але і з заможних вибирають ся самі благонадійні, котрих рекомендує староста. Але і при теперішньому свому складі суди присяглих уявляють з себе більшу запоруку справедливого судівництва, як суд судіїв по професії. Сї остатні, завдяки ремісничому виконуваню праці, перестають бачити дійсені відносини життя, вони механічно викладають тільки формули закона, не турбуючись про те, що часто таким робом мо-

жуть поповнити тяжкій злочин. На місце теперішніх судів присяглих, які носять клясовий характер, соціяльна демократія домагається розширення їх законної сили. Нарід лише тоді буде мати довіре до судів присяглих, коли на лавках присяглих будуть сидіти дійсні представники народу, вибрані загальним рівним правом голосованя.

8. Бажаючи, щоби всі горожани підлягали однаковим судам, соціяль-демократія домагається перш усього знесеня спеціальних військових судів. Крім того вона бажає, щоби тим же судам підлягав і цісар і члени цісарської родини, котрі не підлягають звичайним судам. Коли на пр. приходиться до спору за який небудь маєток межи членами цісарської родини і яким небудь горожанином, то ця справа розбирається не в суді а у придвірному маршалка, котрий служить при дворі і є залежним від тих (себ-то від цісарської родини), яких має судити; ясно, що безсторонним він бути не може.

9. Знесенє кари смерти. Ся найважнійша вимога, яку ставить соціяльна-демократія в області карного права. Наші карні закони, котрі мають вже коло 100 років, можуть бути справедливо названі варварськими законами. Вони були видані в час суворого абсолютизму; тепер вони устаріли, в них нема найменшого розуміння господарських, політичних, культурних та моральних відносин сучасного часу. В сих законах ще доси мають значіне давно розбиті наукою устрашаючі карні теорії, які проголошують, що карою виконується на злочинцеві акт пімсти і тому то вона мусить бути найвисшою, найсуворійшою. Там панує дух клясовости і вузкого поліційного консерватизму, який проявляє ся найбільше в постановах про маєтки, про охорону приватної власности, про державну зраду, про образу цісаря і членів цісарської родини, про образу церкви, релігії і т. д. Соціяльна демократія тримається такого погляду, що метою карного права не може бути пімста злочинцям,

а лише оборона і поліпшене суспільства. Теперішні кари, в'язниці досягають противного: вони — се найнебезпечніша школа злочину і хто хоть раз попав до рук теперішньої „справедливості“, може бути певним, що при помочи її буде спускати ся все низше і низше.

Соціална демократія гадає, що не кождий, хто прийшов до конфлікту з карним законом, уявляє з себе непоправимого шахрая від природи. Далеко більше як справжніх злочинців між сими людьми є в повному змісті цього слова людей нещасних, котрі не попали би в в'язницю, коли-б від молодих літ не терпіли голоду, не мали занедбаного виховання та поганих прикладів. Ситому богачеві дуже легко говорити про честь і з клясовою ненавистю засідати в суді над жебраком, котрий від голоду та розпуки вкрав бохонець хліба! З сими соціалними причинами розпуки має рахувати ся карне право, до усунення їх воно мусить направити всі свої стремління. В такому напрямі соціална демократія домагаєть ся зміни цілого карного закону.

Що торкаєть ся варварської кари на смерть, то соціална демократія мусить домагати ся її знесення вже тому, що ся кара цілком не годить ся з теорією поліпшення, яка може бути єдиною основою справедливого і людського карного закону. Сей доказ приводив вже один з найбільших противників кари на смерть, славний французький письменник В. Гюґо, який на конференції представників держав і державних інституцій в Женеві в 1862 р. звернув ся з слідуячими палкими словами: „Чоловік, засуджений на смерть необхідно потрібує решту свого життя, аби міг углубити ся в себе, аби міг пожаліти про те, що зробив, щоб міг покаятися в своїй вині і так очистити ся почасти від тяжкої відповідальности, що мучить його душу. Він потребує для цього всю решту свого життя, а ви даєте йому де кілька минут! По якому праві? Як ви відважуетесь взяти на себе таку страшну

відвічальність за бруталне скорочене стадії покаюня? Ви убиваєте не тільки чоловіка, але й совість!“

Що торкаєть ся теорії застрашуваня, то статистика доказує, що в державах, де кара смерти знесена, скількість злочинів, що карали ся карою смерти, не побільшила ся, напр. скількість замордовань. Кара смерти знесена тепер в Португалії (р. 1867), Голяндії (1870), в більшости швайцарських кантонів (1878), в Італії (1890), Румунії і деяких американських державах. В Швайцарії вона була знесена з початку в 1874 р. в усіх кантонах, але під впливом консерватистів деякі кантони завели знов кару на смерть. Тепер збирають ся знести її у Франції. Треба пригадати, що і в Австрії кара на смерть вже була раз знесена за Йосифа II., але тільки на короткий час. — Навіть висші круги переконані в безцільности кари на смерть; доказом того може бути те, що все менша скількість засуджених на смерть, дійсно підлягає сій карі: в деяких землях тільки 3 або 4⁰/₀, остатнім кара на смерть замінюєть ся височайшою милостю на доживотну тюрму. Розумієть ся, ми тут абсолютно поминаємо Росію, яка уявляє виімок з її військовими судами і сотнями засуджених на смерть.

Не дивлячись на сї доводи, є люди, котрі з отвертою бруталністю висказують ся за кару на смерть і котрі усю свою силу, увесь свій вплив уживають на те, аби се варварство лишило ся. Перш усього се ті, котрі захопивши в окремих державах власть в свої руки, не вміють удержати її инакше, як кровю та насильством. Треба особливо підчеркнути, що в більшости країн се — клерикали, котрі ізза особистих вигод раді покривати кождий злочин і підбурювати власть проти люду. Що з того, що заповідь божа каже: „Не убий!“ Що з того, що Христос казав: „Не судіть і не будете суджені!,“ „Простіть і вам простить ся!“ Католицька церков похваляє смертні карі, а пін не

соромить ся, коли по припису закона має супроводити засудженого по остатній дорозі до шибениці і каже ремісничо слова молитви: „Прости нам наші вини, як і ми відпускаємо нашим винovníкам...“ Типовим представником оборонців кари на смерть був заклятий ворог соціально-демократичного робітництва, чоловік „зеліза і крови“, німецький канцлер, Бісмарк. Він сказав 1. цвѣтня 1870 р. в державній раді північно-німецької державної спілки велику промову, основу на мотиві: „Mors janua vitae“ — „смерть се ворота житя“. „Кара на смерть, казав Бісмарк, далеко не так погана, як кажуть її вороги. Хто, як я вірить в вічне житє, тому смерть відчиняє ворота до вічного блаженства, а хто в се не вірить, тому смерть приносить спокій, сон і забутє“.

Тільки продумавши сей весь цинізм доводів оборонців кари на смерть, можна змірити культурну та моральну висоту соціальної демократії, котра одна стараєть ся усїми силами, аби усунути сей грізний пережиток варварських часів.

IV.

Соціально демократія і релігія.

Мала дитина, граючи з лялькою, кличе її певним іменем, качає її, усипляє, успокоює, аби не плакала. При своєму нерозвиненому розумі, в своїй дитячій фантазії вважає вона деревляну ляльку за живу річ, котра живе, відчуває радість, печаль як і вона сама.

На такому же ступні, як діти в своєму дитячому віці, стоять цілі народи на порозі культури. Вони теж не можуть розумом з'ясувати явища, які вони бачуть круг себе і на поміч кличуть свою фантазію. Подібно до того, як дитина ляльку, вважає дикар на низшому ступні культури все, що є кругом нього, за живі сотворіня, подібні до нього. Дерево, в тіни котрого він сидить, потік, який пробігає біля його ніг, сонце, зірки, місяць — все те вважає він за живі сотворіня, які подібно йому відповідають за свої діла. Тому, що він знає з практики, що багато сих явищ може більше зробити, як він може досягнути своєю людською силою, тому він уважає їх за сотворіня вищі від нього. Знаючи, що вони можуть йому або допомогати, або шкодити, що сонце своїми ясними проміннями не допускає дощу, але занадто велика спека нищить той край, в якому він живе — він відчуває себе залежним від сил природи. Судячи їх повагу по своїй, він гадає, що просьбами і подарунками, можна придбати їх ласку, а поганим поведенем викликати

їх гнів та пімсту, — тому то він боїть ся їх, молить ся до них, приносить їм жертви. Так виникає у людей перший, найнижчий ступень релігійних уяв, ступень, на котрому дикий чоловік уважає все круг себе живими сотворіннями; а вважаючи себе від них залежним, він уважає їх за сотворіння висші від себе, за богів. На сьому ступні є для чоловіка богом усе без ріжницї: дерево, небо, річка, сонце, місяць, зірки. Чоловік має багато богів, тому то називаємо сю релігію многобожеством (полїтеїзмом); коли він вважає тілесні, матеріяльні річи природи за богів, то сей рід полїтеїзма для відріжнення від полїтеїзма духового, називаємо фетішизмом. Фетішизм — се такий рід релігії, через котрий перейшли усї народи. Так звані культурні тепер народи пережили його ще у колиски своєї культури, варварські народи (Мурина в Африці) живуть з ним і доси. Вже на тому ступні культури можемо переконатися про справедливість слів римського поета Люкреція: „Primum in orbe timor fecit deos“ — „перший страх сотворив на сьвітї богів“ (а саме страх і несвідомість.)

Висшим родом релігій є релігія духова. На сьому ступні чоловік не вірить в те, що сама матерія річей природи уявляє з себе богів, але гадає, що вона є приютом, в якому схований бог, якого уявляє він собі яко духове сотворіне.

Яким же робом взяла ся у чоловіка уява про душу, про дух? Нам неважко зрозуміти ідею душі, яку мали некультурні народи, яка була основою їх релігії. Для сього треба вдумати ся в їх становище: Вони не знали ані самих початків науки і намагали ся зрозуміти зміст життя з того, що бачили навкруги. Велике питанє ставало перед ними: що таке життя? Чоловік, котрий декільки годин тому ходив, говорив, погружаєть ся в недвижний глибокий сон, щоби пробудити ся з обновленою силою та сьвіжістю. При других обставинах життя цілком зупиняєть ся, напр. коли чоловік вмирав,

серце переставало бити ся, диханє зупиняло ся, тіло лежало бліде наче смерть і не можна його було привести відразу до себе. Таке становище могло тривати цілі хвилини або години, навіть дні, але після сього чоловік знов оживав. Дикі народи гадали, що такий чоловік умирає на хвилину, потім душа його знов вертала ся. Їм дуже важко було, розпізнавати справжню смерть від завмираня; вони завше балакали з трупом, пробуючи його збудити, нагодувати і тільки тоді, коли він починає розкладати ся так, що треба було його винести з хати, вони переконували ся, що чоловік дійсно вмер, що житє вже не вернеть ся. Що-ж се таке уходить і знов вертаєть ся підчас сну, завмираня і смерті? Міркуючому дикареви здавало ся, що на се питанє можна відповісти при помочи своїх власних почувань. Коли спавший прокидає ся, він вірив, що справді він як би кудись ходив, або що другі люде приходили до нього. А коли з досвіду відомо, що тіла людеї не ходять на такі прогульки, то натуральний висновок з сього: живе „я“ або душа кожного чоловіка є його привидом, його двійником, який може виходити з тіла, бачити сні і самого себе в них. Буває, що люде і без сну, в білий день бачуть сї людські привиди в так званих галюцінаціях. Далі вони починають вірити, що душа не умирає разом з тілом, але живе далі після того, як опустила тіло, бо не дивлячись на те, що чоловік помер і похований, його двійник, його привид являєть ся його близьким в снах. Те, що люде мають таких духовних двійників, доказували філософови дикареви тисячі річий: він бачив їх відразу в чистій воді, їх тїнь, що йде за ними і се все ще більше укріпляло його в його вірі. В декількох словах маємо тут варварську теорію про душу, в якій понятя житя, дух, диханє, тїнь, відбиток, сон, змішують ся і обопільно висвітлюють ся якимсь неясним способом, котрим задовольняєть ся лише необразований розум.

(Тайлор : „Вступ до науки про чоловіка та цивілізацію“.)

Доказом того, що розвій релігійних вірувань йшов сим шляхом, є те, що з духовою релігією як і з фетішизмом зустрічаємося у всіх народів, у цивілізованих де кілька тисяч років тому, а у дикарів ще й нині.

Таким робом народи переходять від многобожества фетішистичного до многобожества духового. Як тільки вони дійдуть до сього, починають вони ділити в своїй фантазії світ своїх духів — на низших і висших, над котрими ставляють найвисше сотворіне — єдиного бога, подібно до того, як в своєму людському суспільстві починають узнавати людей висших і їм підвладних і найвисшу особу, короля. З політеїзму (з початку у жидів, потім у християн, нарешті у магометан) виникає однобожество — монотеїзм.

Як видко, релігія повстає у народів цілком природно і тому необхідна при даних господарських та культурних обставинах. Соціяльна демократія яко партія, програма котрої є висловленем законів історії, знає се добре. Вона знає, що релігія не знищить ся в серцях людей при помочи декретів, при помочи проголошеня якого небудь закона, доки люди самі не дозріють духово, доки не будуть мати чисто розумового, раціонального вихованя. Підчас французької революції скинено торжественно релігійного бога з трону, а на його місце поставлено богиню Розуму. А все таки через 100 літ пізнійше католицизм у Франції був сильнійшим, як де небудь.

„Релігія — се не що иньше, як фантастичний відбиток в головах людей тої внішньої сили, яка управляє їх щоденним житем, — відбиток, в якому земні сили набувають форм надземних“. Сього погляду Енгельса притримуєть ся і тепер соціяльна демократія, котра яко політична партія **не є партією протирелігійною**, не вимагає, аби держава

виступала проти релігійних почувань, або обмежувала їх свободу. Навпаки, соціальна демократія, що торкається релігії, є партією найбільш терпимою, вона поважає кожне серйозне переконання, в тому числі і переконання релігійні. Вона знає, що безпосередньою протирелігійною агітацією вона відтягне від релігійних поглядів лишень одиниці, але не масу. Та і у тих, котрі під впливом агітації відвернулися від релігії, перше як їх розумове образование було на стільки глибоким, щоб вони ясно могли розуміти явища природного та суспільного життя, у таких людей атеїзм буде тільки догмою, вірою, як була віра релігійна. Тільки з поступом науки та розширюванем наукових вислідків між широкими верствами народу релігійні ілюзії будуть губити усе більше своїх прихильників. Розширюване світла наукового пізнання серед широких верств суспільства залежить від їх господарської та політичної волі. Тепер агітація вільних мислителів за виступленем з церкви має свої межі, побіда над релігійними ілюзіями настане з успішнінем засобів виробу.

Релігійний відблеск дійсного життя може зникнути тільки тоді, коли відносини практичного, продукційного, щоденного життя стануть кожному ясними тим, що розумно будуть урегульовані відносини людей межі собою та межі природою.

Коли соціальна демократія яко політична партія не виступає проти релігії взагалі, то само собою розуміється, що вона не виступає також проти християнської релігії. Правда, маємо тут на думці справжнє християнство а не ту сфальшовану науку, котру проповідують ті, що зробили собі нині з Христової науки корисний дохід. Для справжнього християнства соціальна демократія мусить мати і має найбільшу пошану. Засади Христа мають так багато спільного з засадами соціалізму і хоч йдуть другим шляхом, мають одну ціль з соціалізмом: рівність, братерство та справедливість для усіх.

Християнство, як усяка друга релігія появилось цілком природним шляхом, і коли ми схочемо вислідити його духа і його ціль, мусимо знати умовини, при яких воно появилось та розширювало ся.

Більш як 19 соток літ тому Христос ходив по галилейських нивах і проповідував убогому ізраїльському людови слова втіхи; цілий відомий тоді політичний сьвіт був під властю великої римської держави. Римляни були племенем, що осіло коло 7 столітя в середній Італії, там, де стоить тепер місто Рим. Ступнево розширили ся вони по цілій Італії. З початку був се працювитий і талановитий нарід дрібних рільників. Земля була розділена меж ними рівно і не було серед них особливо богатих, великих рільників, кождий римський горожанин був властителем рільничого маєтку середної великості, на котрому працював і який цілком вистарчав для виживленя його. Цілком природно, що нарід з такими нормальними соціальними відносинами, не схотів терпіти над собою власти королів, які управляли ним перше. Вже смого свого короля, Тарквінія Римляни вигнали силою і оголосили свою державу вільною, демократичною республікою.

Але сі відносини в римській республіці тревали недовго. Молода і внутрішно сильна республіка подала ся на шлях заграничних війн і се стало ся її загибелю. Полки римського війська побідно переходили чужі землі, здобували одну провінцію за другою, але сі успіхи були тяжким ударом для внутрішних відносин держави. Римські селяни, основа держави, мусіли йти на війну, поля їх лежали необробленими й пустошили ся. Крім того підвисчували ся податки на військові ціли. Середні верстви селян убожили все більше. В здобутих провінціях у побіджених горожан забирала ся їх земля, здобували ся величезні маєтки. Але з сього нічого не дістало ся убогим людям: всю здобуту землю та богацтва ділили меж собою висші вій-

ськові офіцери та урядники. Таким робом витворила ся сильна, богата каста урядничої та військової шляхти (оптіматів), котра закупила нарешті підчас ліцітації і маєтки ожебрачених рільників, з яких зробили ся цілком нічого не маючі пролетарі. На величезних маєтках, лятіфундіях оптіматів працювали тисячі рабів, набраних підчас війни, яких мали за робочу скотину, яку продавали на торзі а пани могли їх мучити й вбивати. Де-які годували ними рибу в своїх рибниках, уважаючи надзвичайно смачною рибу, що годуєть ся людським мясом.

Починаючи від першої пунської війни (коло 250 року перед Рождеством Хр.) з страшенною скоростю множили ся богатства та розкіш в руках невеликої касты богачів; рівночасно з сим в Римі та других місцях збирали ся чорні маси політично справді вільного, посідаючого виборче право, але неосвіченого, голодуючого, продажного пролетаріату. За хліб і видовища „продавали“ себе сі здеморалізовані верстви. Безлад в державі постійно ріс, доки нарешті змінені соціалні відносини не потягли за собою зміни політичного устрою, власне трийцять літ до Різдва Христа знесено державним переворотом республіку і проголошено цісарство.

Ми зможемо собі уявити ясно відносини того часу в Італії, де з війн пунських розвинув ся певний рід капіталізму, коли пригадаємо, що вже в році 133 до Р. Хр. народні трибуни, брати Гракхи були змушені подати на законодавчому зібранні аграрно-соціалістичний проєкт, по якому ніхто не може мати більше землі як 500 моргів і найбільше по 250 моргів для двох синів. Держава мусіла забрати землю у тих, хто має більше сеї норми і розділити її, та наняти за невелику ціну убогим горожанам. Внішнім поводом для сього проєкту був бунт рабів на Сицилії під проводом Сирана Еуна. В той же час помер в Малій Азії багатий король пергамський Аталлос, котрий відказав свій маєток римській державі. Гракхи пропонували,

щоби його маєток був розданий новим селянам, які-б могли на сій землі оселити ся. Правда, оба Гракхи заплатили за свою радикальність своїм життям, вони були вбиті оптиматами. Через 50 років після сього (в 73 р. до Р. Хр.) вибухло в Італії повстанє 120 тисяч рабів, на чолі котрого стояв Спартак. Тільки з величезними усилями удало ся Римлянам здавити се повстанє. Пімста їх, правда, була страшною. Вся дорога від Риму аж до Таренту на південному кінци Італії була по обох боках установа хрестами, на яких тисячі учасників повстаня заплатили життям за свою зухвалість.

В той час в Римі борзим кроком зникала віра в старих богів. Римські дукарі вже давно були проникнуті філзофичним скептицизмом і не вірили в ніщо. Що до простого народу, котрий найдовше лишив ся при старих традиціях, то він підчас війни пройшов багато країн, пізнав релігії цілого ряду народів, безкарно по команді нищив сьвятині богів. Тому нема нічого дивного, що се мало вплив на хід його власних думок. Віра в старих поганських богів зникла з серця, але необразованість та розпука потребували віри. І нова релігія, якій таким робом місце було приготоване, прийшла.

Коли римський нарід, володїючий політичними правами в Італії був гнічений та доводив ся до розпуки тими, що захопили власть, то о скілько гірше було становиско в здобутих провінціях серед підвладних, чи як казали Римляни, серед варварських народів. Тут рука побідителя давила нарід величезним тягарем. Одним з таких підвладних народів був ізраїльський нарід. Сей нарід мав за собою славу минувшїсть, уважав себе в свому самопочутю за „богом вибраний нарід“ і сей то нарід піднав тепер під гніт римського насилля. У кожного народу, у котрого обрабовано самостійність, свободу, якого гноблять, від часу до часу з'являють ся мужі, філзофи, поети, які голосять порабощеному народови слова втіхи, подають йому надїю

на красшу будучину. Такими були у жидів пророки, провідники месіянської ідеї, віри в прихід спасителя. Жиди уявляли собі Месію великим мужем, який розібере Римлян і увільнить їх від політичного римського ярма; вони вірили, що він буде потомком королівської династії Давида, що прийде як військовий полководець в надзвичайному блиску та силі. Коли-ж перед ним станув син бідного назаретського столяра, офіційні учителі жидівської релігійної мудрости, законники та фарисеї, як каже біблія, „не пізнали його“.

В такій атмосфері впростав Христос. Простий син бідної назаретської родини відчував від молодих лїт біду, горе й поневоленє свого народу. Проникливий дух його, богата фантазія, горяча любов до своїх ближніх, розвинене почутє справедливости спонукали його стати на службу своему народови, щоби спричинити ся до його визволеня з рабства. Але на насильну побїду над римським правительством не міг сподівати ся бідний, одиноко стоячій химерник. Коли він ходив по тихих берегах Йордану, вироста в його снах система високих засад: коли з крови та меча не може родити ся свобода народу, вона мусить родити ся з людських сердець; поученєм треба зробити людей прихильниками соціальної справедливости, рівности та братерства. Наука Христа була реакцією і протестом проти несправедливих тодішних соціальних відноси. Наука Христа є перш усього наукою соціальною. Релігійного покривала уживав Христос тільки тому, щоби зробити свої засади більше доступними та зрозумілими для простого народу. Коли-б Христос проголошував тільки релігійні догми, він не помер би був на хресті, бо Римляни були дуже терпимими що до релігії підвладних їм народів, стараючись тільки о порядне заплаченє податків. Коли Христос стояв перед судією Понтієм Пилатом, книжники та фарисеї жалували ся на нього: „Він бунтує та підбурює нарід!“

Він каже, що не треба платити податків цісареві, тому заслугує на смерть!“ Таким робом Христос був суджений і покараний яко соціальный революціонер.

Вистарчить привести з біблії де-які уривки з Христової науки, аби не було ні одного сумніву що до соціального характеру його науки. „Всі люде — сини одного батька і тому всі люде — брата“. „Не збирайте богацтв на землі, котре злодій може вкрасти. Там де ваше богацтво, там і ваше серце. Не можна разом служити двом панам, не можна разом служити богови і мамоні“ (Матей VI. 19—24). „Горе вам, богати, бо ви вже маєте утіху свою. Горе вам ситим, бо спрага у вас буде. Горе вам, що нині сьмієте ся, бо плакати будете“ (Лука VI. 23 24). Незабутні дві притчі: про чоловіка, котрий хоче розширювати свої стодоли, аби в роскошах жити (Лука XII. 16) і про богача, котрий жив розкішно та про бідного Лазаря, котрий збирав недоїдки, що викидувано псам зі стола богача (Лука XVI. 19). Сі слова про богатих були полумем повстаня в серцю бідних рибаків та селян. В такому-ж зміслі каже Христос богатому молодцеві: „коли хочеш бути совершеним, іди, роздай усе, що маєш бідним“. (Мат XIX. 21). „Аміль, аміль кажу вам, скоріше верблюду пройде через ушколки, як богач дістане ся до царства небесного“. (Матей XIX. 23 і 24).

Що наука Христа мала цілком соціальный зміст, бачимо з того, що його так розуміли перші християни, які чули його слова з його власних уст. Вони жили відповідно засадам братерства, рівности та справедливости. Весь маєток був спільною власністю. Коли-ж і церков виродила ся, замирившись з сьвітською римською властю, яка так жорстоко переслідувала перших християн (мучеників) і запродала себе на службу державі, ще й тоді соціальный ідеї комунізму утримували ся в вірі

в тисячлітню будучу земну державу спокою та блаженства (chiliasmus).

Кожний читач біблії з першого погляду признає, що перше християнство було чимсь цілком другим, як то, за що видають науки Христа тепер папа, кардинали, архієпископи, єпископи, пралати, каноніки, парохі та другі представники офіційної церкви. Він признає, що воно було соціальною наукою рівності та справедливості. В сьому змісті соціальна демократія незмірно ближша Христови, як усі церкви, бо вона здійснює іншими шляхами, пристосованими до сучасної доби той-же ідеал, про котрий мрів Христос в долині Йордану і який проповідував тисячам бідного ізраїльського народу на берегах гетсіманського озера.

Таким робом соціальна демократія не є партією ані протирелігійною, ані протихристиянською. Її програма висловлює слідуєчі вимоги: проголошене релігії приватною річею і відділене церкви від держави. Проголошене церковних та релігійних товариств приватними спілками, що виконують свої справи самостійно.

Вимога відділення церкви від держави є справедливою вимогою і відповідає цілком духови справжнього християнства. Вона значить те, що держава має бути цілком незалежною від церкви, а церква незалежною від держави. Таке становище було-б вигідним як для держави так і для релігії. Державі нема що робити з релігією. Завданням її є старати ся про земне жите, про земний добробут своїх підданих. Держава мусить однаково турбувати ся про католиків, євангеликів, жидів, про безконфесійних людей, — словом, вона мусить бути міжрелігійною. Державні, народні гроші є зібрані з грошей усіх горожан, тому держава не має права підпирати з них підприємства поодинокі релігії, на пр. з народних грошей доповнювати плату католицьким попам, ставити церкви і т. д. Держава цілком виповнить свою повинність перед релі-

гіями, коли дасть усім релігіям повну свободу. Хай ті, що не можуть жити без релігійних обрядів, мають право вільно злучити ся в спілки, в релігійні громади, метою яких буде пильнувати релігійних обрядів. Коли-ж яка небудь з таких релігійних громад схоче мати церков та попа, хай йому заплащать з грошей своїх власних добровільних членів, подібно до того, як кождий чоловік платить свому кравцеві, пекареви; хай не вимагає, щоби держава платила за се з грошей усіх горожан, котрі може мають цілком противні переконання.

Для церкви таке становище було-б теж вигідним. Правда, вона не могла би тоді, як тепер, вимагати від держави, аби та платила їй попам і аби підвищила їм платню. Вона не могла-б вимагати тоді, аби держава боронила її при помочи крутих параграфів карного закону про образу релігії або церкви. Але хиба се все потрібно для церкви? Хиба не могла би існувати Христова релігія, релігія бідности й любови без запомоги державними грішми та законами, без примусу людей до неї при помочи кар, жандармів, судів та вязниць? Хиба, коли Христос заклав церков, то була вона сполучена з державною силою? Навпаки, доки християнство було дійсно християнством, доки Христова наука братерства, любови та рівности не була сфальшованою, доти християн переслідувала держава. Вони як злочинці мусіли ховати ся в підземних катакомбах; їх обливали смолою, запалювали, кидали наче добич диким звірям. Якими щасливими вважали би себе перші християне, коли-б релігію було признано приватною річею! Той час, коли церков була переслідувана державою й носила терновий мученицький вінок, був найславнішим часом християнства. Мир з державою, спілку з нею церков могла зробити тільки тоді, коли зрадила svojого власного основателя, Ісуса Христа. Держава не дала церкві задармо своїх грошей, оборони, своїх жандармів, судів та вязниць. За се церков

мусить понизити ся до її служби, до оборонця інтересів тої класи, котра захопила в державі власть. Замість того, щоб пробуджувати в народі бажани справедливости, рівности та братерства, як робив Христос, церков мусить брехати, що сучасний суспільний лад є єдино можливий і заведений на віки незмінною волею божею; вона мусить виховувати нарід в сліпій повазі перед авторитетами і таким робом підтримувати його підданство.

На що те все церкві? Поліційної охорони вона не потребує, коли вірить словам Христа, що ворота адові не переможуть її. Державних грошей їй не потрібно, коли вірить тому, хто благословив бідність, проклинав богацтво і сам не мав куди покласти своєї голови. Крім того тепер церков має так багато власного маєтку, що могла-б цілком вільно відмовити ся від державної заповомоги. Коли-б церков відділилась від держави, коли-б вона стала на власні ноги, вона не мусіла-б виконувати низьку службу для держави, не мусіла-б противно духови справжнього християнства за кожду ціну хвалити сучасний несправедливий лад, не мусіла-б благословити підчас війни різню і т. д. На скільки ближе могла би церков приблизити ся таким робом до серця народу? Але сього власне не хотять ті, що володіють тепер церквою. Архієпископам, єпископам, канонікам, пралатам, парохам нема тепер діла ані до Христа, ані до християнської віри. Черева їх, кишені їх, бажаня власти, розкошів — отсе єдині їх провідники; держава задовольнює сі їх вимоги і за се вони зраджують нарід, релігію, Христа. Сі люде давно вже не уявляють з себе представників релігії, вони є войовничими провідниками клерикалізму, метою якого є ужити релігію для безчесних цілей. Соціал-демократія, яка з повагою відносить ся до кожного справжнього релігійного переконання, веде з клерикалізмом непримириму боротьбу на житє та смерть.

Соціяльна демократія і школа.

В добі, коли велика хвиля демократії та поступу проходить Європою, коли Росія зтрясає з себе кайдани самодержавія, коли Франція закінчує велику історичну справу відділення церкви від держави, коли в Англії парламент модернізує шкільне законодавство, і навіть типова католицька держава, Еспанія зачинає противити ся клерикальному ярмови, — у нас клерикальна реакція відважно підводить голову. Наша народна школа далеко не в тим, чим вона мала-б бути себто проповідницею чистої правди без всяких пересудків. Тепер вже клясова держава зробила собі зі школи засіб клясового гноблення, клерикалізм тепер задушує в школі правду. Учитель мусить брехати дітям проти свого власного переконання, мусить замовчувати в природничих науках найпростіші закони природи або фальшувати з огляду на релігійні байки. Викладаючи історію він мусить давати дітям замість викладу про великі рухи народних мас оповідання про війни та вихвалювання правителів. Сучасний учитель не може прищиплювати дітям почуття справедливости, свободи, рівности; він мусить пробуджувати в них духа рабської покірности, пошано-вання перед фальшивими авторитетами, дух лицеміря. Що родичі дитини уважають своїм найсвятійшим переконанєм, учитель в школі мусить (хоча і проти своєї волі) вчити дитину, щоби уважала се

за злочин. Таким робом школа класової держави хоче підбурити дітей проти родичів, підняти їх проти їх власної класи, виховати з них зрадників власних батьків та матерів, братів та сестер. Сучасна школа не приготовлює бідних дітей до життя, вона приготовлює їх тільки до касарняної тресури та капіталістичного гноблення.

Соціална демократія яко партія заложена на науковому ґрунті є зацікавлена в тому, щоб справжня наука постійно поступала наперед і розширювала ся серед найширших верств. Жадна жертва не буде тяжкою там, де ходить про те, щоб охоронити школу від погіршення. Соціална демократія відважить ся ужити усього, аби тільки привести школу до найбільшого розцвіту. Завданем соціал-демократії є не тільки зломити вплив клерикалізму в школі, але й зробити із школи дійсно модерну інституцію, яка відповідала-б усім вимогам наукових та виховавчих засад сучасної доби і була-б відчиненою для всього народу без різниці.

*   *   *

Увільнене-школи з клерикального ярма, здобуте від держави вільної школи подібно до здобуття політичної демократії, було історичним завданням буржуазії. Буржуазія яко класа невідмінно потребує промислу, з якого вона гарбає своє багатство, з яким здобуває і тратить свою силу. Але поступ промислу передпокладає поступ інтеліґенції, освіти робітничих мас, зайятих в промислі. Власний зиск мусів би змушувати буржуазію до боротьби за свободу школи.

Коли буржуазія була ще революційною класою, коли треба було ще з крайнім напруженем сил здобувати свої права проти шляхти та феодалної держави, тоді одною з перших вимог буржуазії була свобода школи. В 1848 р. полила ся вперше в Австрії на барикадах кров за свободу школи. По невдачі революції 1848 р. побідний

абсолютизм знов забрав школу під клерикальне ярмо. В початку 60-тих років, коли підломлене поразами італійської війни австрійське самодержавне впало, буржуазія знов кинула ся до страшенної боротьби за вільнодумне шкільне законодавство, не дивлячись на фанатичний відпір церкви. Вона мусіла вправді перемогати тяжкі перешкоди, боротьба її за вільну школу тривала ще майже пів десятиліття, але скінчилась повним успіхом. В 1869 р. було ухвалено державний шкільний закон. Се був справді добрий, поступовий закон, він увільнив школу від клерикального ярма і міг би стати підставою дійсно модерного урегулювання шкільних відносин, коли-б розвивав ся в напрямі своїх власних засад а не в противному напрямі.

* * *

Яким же робом стало ся те, що добрий державний шкільний закон з 1869 р. так скоро став иньшим? Сей закон має вартість ще й тепер, але сучасна наша школа не уявляє з себе навіть тіни школи з початку сімдесятих років. Римські сутани, які з великими трудностями були випхані з неї, тепер знов в ній розпаношили ся і влізливість їх зростає все більше та більше.

Як же се стало ся?

Причною того була зрада австрійської буржуазії школі і власним своїм засадам. С и м і в Австрії повторила ся історія поступованя буржуазії усіх иньших країв. Буржуазія цілого сьвіта занадто є боязлива, аби виконати своє історичне завданє. Тільки на початку свого політичного шляху, вона стоїть ворожо проти аристократії, клерикалізму, самодержавя. Тільки тоді вона є представительною ідей вільнодумства, демократії. Нема тоді більшого ворога церкви від неї. Вона сьмієть ся над „християнськими байками“ підчас французької революції, присягає євангел'ю науки, зсаджує бога з трону; в Німеччині вона заміняє біблію матеріялістичними

творами Гольбаха та Гельвеція, у Чехів веде велику боротьбу за свободу віри. З розвитком умов, з розширенням продукції починає рости її розвивати ся нова класа, пролетаріят. Зараз же починаєть ся тоді цілковитий переворот в буржуазних головах. Буржуазія інстинктивно почуває народжене ворога, який є призначим, знести колісь її власть. Вона замирюєть ся з дотеперішними своїми ворогами і в обіймах шляхти, церкви її держави вона шукає оборони перед пролетаріятотом. Чим острійшою стає класова боротьба, тим більше покладаєть ся володіюча класа на церкву. Чим спільнійший робітничий рух, тим побожнійшою стає буржуазія. Страх приводить буржуазію від Вольтера знов до церкви, страх вчить її, подібно як і дикаря, вірити в богів та молити ся; правда, се страх не перед природними явищами, а перед суспільними силами, які вже киплять з усіх боків і приготують нову будучину. Не є випадковим, що закон, яким клерикали найбільше підрили шкільний закон 1869 р., шкільна новеля з р. 1883 була видана майже рівночасно з приготованем виїмкового стану, проголошеного в січні 1884 р. над Віднем, за чим пішло кільколітнє переслідуванє соціальної демократії по цілій Австрії. Шкільна новеля, котра цілком зрушила засади міжрелігійної школи, яка казала на пр., що завідуючий школою мусить належати до тої віри, якої притримуєть ся більшість учеників, виросла з однакової причини як і переслідуваня соціальної демократії: зі страху буржуазії перед зростаючою силою робітників.*)

Поступ робітництва іде все далі і ми мусимо бути приготовані до того, що в шкільному питаню

---

*) „Коли буржуазія лишає робітникам тільки як раз стільки, скільки їм потрібно для життя, нема чого дивувати ся, що вона дає їм тільки освіти, скільки їй потрібно, а се не дуже багато. Інакше й бути не може, бо буржуазія може мало сподівати ся для себе від просвіти робітників, за те вона мусить від неї багато боятися“. (Енгельс: Становище робітн. класи в Англії.)

на буржуазію усе менше можна буде покласти ся. Вже тепер заховують ся буржуї цілком байдуже до школи. Вони цілком спокійно зносять вплив клерикалів в шкільних радах. Нині має вільна школа тільки одного справжнього і сильного оборонця — соціяльну демократію.

*   *   *

Метою соціяльно-демократичних змагань на полі народньої осьвіти є свобода школи, загальне, рівне право на осьвіту для усіх членів суспільства. Тепер тільки мала меншість горожан може ходити до середньої та висшої школи. До школи допускають ся не талановитійші з дітей, а діти, котрих родичі мають маєток. Найбільша частина народу дістає цілком неvistарчаючу осьвіту в народних школах; пізнійше бідняки не можуть усвоїти собі потрібних відомостей, бо вони на стільки перетяжені важкою працею, що не мають і хвильки вільного часу. Соціяль-демократія домагаєть ся далі усунення протилежности межи фізичною та духовою працею. Духова праця уважаєть ся тепер чимсь вищим, фізична чимсь низшим. Соціялізм хоче вибороти можливість участі в духовій праці для всіх, він хоче вибороти повагу до фізичної праці, яка належить ся їй як і духовій. Кождий чоловік мусить мати спромогу займатися як фізичною так і духовою працею. Се, розумієть ся, буде можливим лише в соціялістичному суспільстві, де завдяки розумному розділові праці скорочено буде для кожного робочий час до найменшої міри і де кождий буде мати тому час до присвячення духовій праці. „Доки дійсно працююче горожаньство“, каже Енгельс в своїй книзі проти Дюрінга, „занято своєю працею на стільки, що йому не лишаєть ся часу для заняття загальними справами суспільства, суспільними, правними (штука, наука і т. д.), доти мусить бути завше спеціяльна кляса, що не маючи фізичної праці, займалась би сими справами. Тільки

осягненні великою продукцією величезний зріст продукційних сил дозволяє розділити працю межі усіма членами суспільства без різниці і обмежити тим час праці для кожного так, щоб всі мали досить вільного часу, аби — теоретично й практично — взяти участь в усіх справах суспільства. Тільки тепер кожда володіюча й використовуюча кляса стає зайвою, навіть стає перешкодою суспільного розвитку і може бути без шкоди усунена, навіть коли-б мала більшу владу в руках. Нині продукційні сили набрали такої сили, що чим далі стають до все більшого конфлікту з пануючими продукційними відносинами. Тепер продуктивність праці так страшенно розвинена, що ще тільки усуспільнене продукції може усунути теперішнє марноване продукційних сил з одного боку і величезну бідність з другого боку. Усуспільнене засобів продукції є запорукою невпинною, все поступаючого розвитку продукційних сил і безконечного збільшення самої продукції. У перше можна буде при помочи усуспільненої продукції забезпечити усім членам суспільства їх існуванє, котре буде не тільки матеріально-забезпеченим і день за днем багатшим, але яке їм буде заручувати цілком вільний розвиток усіх їх фізичних і духовних спосібностей.

Для найближшого часу соціална демократія виставляє ряд вимог, якими має приготувати ся ся мета народньої освіти.

По постанові з'їзду чесько-словянської соціальної демократії в чеських Будейовіцах вимоги сі ухвалені в слідуючих резолюціях.

З'їзд бажає:

А) Щоби кождому забезпечена була освіта відповідно його спосібностям.

1. Заснуване і удержанє державою потрібних дїточих садів, шкіл народних та висших.

2. Заборона праці дітей.

3. Безплатної освіти та шкільних засобів в усіх вихованих та шкільних інституціях.

4. Цілком безплатне удержанє бідних учеників в народній школі і усіх бідних спосібних вихованців в усіх школах.

5. Цілковите відділене школи від церкви.

6. Своім шкільництвом має завідувати кожда народність автономно. Тому, що народи ще не добили ся тої автономії а краєве законодавство загрожує шкільництву небезпекою реакції, приналежить рішене основних засад в шкільництві державному парламентови, зібраному на підставі загального, рівного і прямого виборчого права.

7. Найвищою інстанцією має бути до переведеня народної автономії державна шкільна рада, в якій би були заступлені учителі і лікарі, вибрані своїми товаришами по професії, більшість-же її має бути вибрана горожанами зі свого круга загальним, рівним, прямим і тайним виборчим правом; таким самим робом мають складати ся шкільні ради, краєві, повітові та місцеві.

8. Скількість учеників в кожній класі не має бути більша від 30.

9. Знесене однокласових і двокласових шкіл. Засноване шкіл мійського типу і по сільським громадам таким робом, щоб кожній ученик міг до них ходити.

10. Докладна освіта учителів.

В) Щоби державою було забезпечено потрібне мінімум освіти:

11. Десятилітнє обовязкове ходжене до школи (до 15 років), наука потрібних світських предметів, включаючи і науку про моральність, основи права, взагалі про державно-горожанські права і обовязки, конституції та про законодавство, основи народнього господарства і фінансову науку. Науку пристосовуєть ся до практичного житя і стараєть ся виробити у ученика власні погляди. При народних школах мають бути заведені майстерні учебні, в яких би вчили початкам ремесел.

В) Для забезпеченя незалежности школи її учителів від клас, конфесії та партії з'їзд бажає:

12. Рівномірної і доброї платні учителям від держави; громади і краї мають право жертвувати запомоги своему шкільництву.

13. Учителство має підлягати дисциплінарному кермованю сенату, який складаєть ся з учителів, вибраних своїми товаришами по фаху.

14. Інспекторів її директорів вибирають учителі з поміж себе.

15. Аванси учителів по літам служби.

16. Кваліфікація має бути публичною.

17. Метода науки має бути цілком вільною.

До де-яких з сих бажань треба додати докладнійше освітлене. Перш усього що торкаєть ся відділеня школи від церкви. Коли соціяльна демократія вимагає цілковитого відділеня школи від церкви, то се не значить, що вона хоче насилувати

родичів, які ще мають релігійні переконання і хотять дати дітям релігійне виховане. Сього їм не заборонить ніколи жаден соціальної демократ, що узнає релігію річею приватною. Ходить лишень о те, щоб релігії не вчили в школах і щоб вона не забирала в свої руки всю науку. До школи належать справи розуму, справи релігії належать до церкви! Кожда церква, коли хоче виховувати дітей тих, котрі їй віддають їх добровільно на виховане, має досить засобів, аби виховувати їх поза школою. Ми не хочемо, щоб школа була релігійною, християнською або жидівською, або магометанською, бо арифметика, природничі науки, фізика, штука, філософія не є ані християнськими, ані магометанськими, ані жидівськими. Ми хочемо безконфесійної школи, в якій вчили би лише таких річей, що не противлять ся розумови і дійсності. Крім того бажаємо, щоб клерикали нічого не рішали в справах школи, щоб були витиснені заступники попи з місцевих та всяких иньших шкільних рад, а на їх місце до сих зарядів були вибрані загальним рівним голосованем заступники учительства й горожаньства.

Тому, що народна школа є нині єдиним джерелом освіти для найширших верств людей, тому вимагаємо, аби держава присвятила їй найбільше уваги. Видатки на школи носять і без того зруйновані громади, плата учителів лежить на ший країв, господарство яких завше кінчить ся дефіцитом. Держава, яка тільки мільонів викидає на війско, не має грошей на школи. Вона переносить те, що ученики містять ся в цілком невідповідних помешканях, що класи переповнені, що народні школи не мають потрібних шкільних приборів. Її байдуже, що учителям платить ся жебрацька платня. Клясовій державі зовсім не залежить на тім, аби поправити долю дітей робітничих. Се мусить зробити доперва робітнича партія — соціально-демократія.

Вимога безплатної науки і цілком безплатного удержання бідних учеників в школі (§ 4.) є чисто

соціалістичною вимогою. Здійснене сеї вимоги має бути переходом до того часу, коли турботи про фізичне та духове виховане молодіжи перейдуть до цілого суспільства. Безплатне удержане бідних учеників є потрібним, аби усім дітям однаково була приступна освіта. Инакше се право для бідних було-б тільки на папері. Безплатна наука в народних школах є заведена у Швейцарії, у Франції, в Прусах і в багатьох південно-німецьких країнах. У Франції і Сполучених Державах в біля 100 громадах цюрихського кантону, в народних школах в Лондоні, Штокгольмі, Амстердамі дістають ученики безплатно усї шкільні підручники. Париж видає річно мільйони франків на шкільні їдальні, в яких ученики дістають або цілком за дармо, або за невелику оплату теплі обіди. В Рубе, Лілль, Монтісоні та в багатьох иньших французьких містах, де соціалісти дістали ся до громад, діти дістають в школі теплі обіди, крім того 2 рази на рік, в осени і весною нове убранє. Подібні постанови ухвалили соціалісти в громадах Іполі, Сан-Ремо та иньших італійських містах. Всюди по згідному заявленю ся учителїв показали ся добрі наслідки сих постанов, особливож на успіхах учеників.

Нам лишаєть ся ще сказати нарешті де-кілька слів про відношенє соціальної демократії до учителїв. Соціальна демократія так само серйозно як і до шкіл, відносить ся і до стану учительського. Завше, коли учителі добивали ся поліпшеня свого становища, мали вони в соціальній демократії діяльну підпору. Вони могли опирати ся на неї, коли домагали ся поліпшеня своєї платні, можуть опирати ся на неї, коли борять ся за свою особисту та політичну незалежність, за знесенє дисциплінарного закону, коли домагають ся академічної освіти для себе. Досвід вчить, що там, де родичі соціально-демократично освідомлені, там панує найліпша згода між учителями та родичами шкільних дітей, там родичі розуміють працю учителїв і намагають

ся в своїй родині по можливості її здібностям їм допомагати.

І се все соціально-демократи роблять не з демагогічних доводів, аби учителів притягти на свій бік, щоби підчас виборів мати їх голоси. Справді інтелігентний учитель, який стикається з народом, живе й ділає серед його і ясно бачить річн круг себе, не може відмовити симпатії нашому рухови. Не ізза політичних вигод стоїть соціально-демократія на боці учителів, але із переконання, що тим вона стає на сторожі справедливости, крім того в своїм власнім інтересі. Бож більшість тих, що виховують ся учителями, є дітьми народу і ми добре знаємо, що вільних, независимих горожан може виховати тільки вільний, независимий горожанин, раб-же виховує тільки рабів!

На жаль, мусимо признати, що серед учителів в масі нема ще такого розуміння соціально-демократичного руху, якого можна би було чекати при існуючих обставинах. Серед них є справді поступові одиниці але багато учителів ще доси потапає в індіферентизмі, навіть консерватизмі. Не дивлячись на те, що вони самі по свому становищу уявляють з себе пролетарів, вони дивлять ся на робітників з гори і ліплять ся до полів панам, на селі дідичам та попам, в містах буржуам. Вони не розуміють ні інтересів свого власного стану, ні своєї власної організації.

З сього погляду обовязком поступових членів учительського стану є ширене круг себе відваги, самосвідомости. Коли вони будуть свідомо працювати в сьому напрямі, ми дочекаємо ся того часу, коли учительство яко цілість вирве ся з ярма клерикального фарисейства й національних фраз і буде стояти на дійсному свому місці, яко передна сторожа на шляху поступу.

Одначе робітники, навіть ще й тоді, коли їх відділює від вчителів різниця політичних поглядів, ніколи не забудуть, що доки ходить о шкільну на-

уку, доки учитель виконує в школі своїй обов'язок, не можна ставати проти його, а навпаки своїм впливом допомогати його праці. Сим вони доведуть, що інтерес освіти стоїть для них вище, як деякі другі, тим доведуть свою інтелігенцію, зрілість, тим здобудуть пошану учительства, котра принесе користь не тільки їм, але й цілому нашому рухови

* * *

Соціалізм хоче рабувати дітей, хоче розбити родину, вирвати дітей з рук родичів і з родиною знищити основу культурного суспільства. В сьому обвинувачують соціал-демократію її вороги. Правда, тут, що слово, то брехня. Заступники сучасних суспільних порядків, роблять нам закиди. Обвинувачують нас в своїх власних злочинах. Тепер, як ми вже вказували, систематично переводить ся рабоване дітей при помочи впливу на школу класової держави і помічника його клерикалізму. Діточі серця підбурюють ся проти того, що родичі їх уважають за св'яте, діточій розум свідомо їй навмисне притуплюєть ся, щоби не міг пізнати правди; діточа воля знищуєть ся з рафінованою пляномірністю, аби в життю підлягала без відпору рабськи волі захопивших власть.

Школа-ж, якої домагаєть ся соціал-демократія, верне знов дітей до родичів, буде для дітей жерелом незапятненої, чистої, чесної правди а для народу найважнішим засобом до увільнення. Тому то особливо тепер, коли клерикальні змови проти школи стають все сміліїшими, усї ті, яким залежить на правді та справедливості, на освіті і свободі народу, мусять переняти ся одним ключем: Під червоний прапор на боротьбу за свободу школи!

Соціална демократія, народність і міжнародність.

Соціалъ-демократія є міжнародною партією. Се не значить, що вона є протинаціональною, або безнаціональною.

Чому-ж клясова, робітнича партія має бути збудована на основах міжнародности? По тій простій причині, що капіталізм, звалення якого є її метою, є міжнародний. Ми бачили, що капіталізм в евоу походиті не затримуєть ся ніде жадною границею народів і держав. До усіх держав він побідно добираєть ся, всюди викликує однакові наслідки: розкладає суспільство на дві остро проти себе стоячі кляси, тим, що збирає в руках небагатьох одиниць величезні богацтва, а найширші верстви народу кидає в пропасть бідн. Всюди капіталізм викликує величезне безробітє, кризи, всюди утворює картелі й трести, всюди готує перехід до соціалістичного суспільства.

Тільки в одному випадку буває капіталізм патріотичним, се тоді, коли він є ще за слабій і добре може ужити свого патріотизму яко реклами. Тоді-то він одягає ся в національні барви, тоді гукає до консументів: „Свій до свого!“ Але вже й в той час не приїде йому й на думку старати ся за патріотичні засади там, де ходить о відношенє до робітників. Найзаклятіший німецький фабрикант-патріот дає працю чеським робітникам,

коли вони працюють за шустку дешевше, як німецький. Польський патріот не вагаєть ся відправити польського робітника, коли найде в українцеві дешевшу робочу силу. А хіба капіталісти рахують ся, в підприємства якої нації вкладати свої капітали? Рішаючим для них тут є те, яке підприємство дає більший зиск. Робітника-же однаково визискують на фабриці, без огляду на те, кому вона належить Німцям, Полякам, Українцям, християнам, чи жидам.

Само собою розумієть ся, що успішно боронити ся проти міжнародної солідарности визискувачів робітнича кляса зможе лише тоді, коли буде міжнародно з'організована. В сьому змислі треба розуміти клич Маркса: „Пролетарі всіх країв єдняйте ся!“, в сьому змислі треба розуміти міжнародність соціально-демократії. Соціально-демократичний рух є міжнародним, бо працюючі кляси усіх народів мають спільні інтереси, спільного ворога і тому мусять вести проти нього спільну клясову боротьбу.

Де одначе тут сказано, щоби міжнародність відкидала національність? Вона власне є найвищим, найблагороднішим виразом національних переконань.

Що таке нарід? Чи є народом де-кільки фабрикантів, великих дідичів, адвокатів та урядників, яких заступає буржуазія, чи безконечні ряди працюючого, бідного населеня, інтереси котрого боронить соціально демократія? Не мала купка богачів а весь люд є народом, а партія, що боронить прав та інтересів люду є в дійсности нам більше народною, найпатріотичнішою партією. Адвокат, котрий цілий свій вік обкрадає своїх клієнтів, який рільникам парцелює маєтки, який вганяє ремісників до екзекуції, йому вистарчить сказати раз в шівроку де будь пару патріотичних фраз і за се всюди його признають славним патріотом. Фабрикант, що з свого народу збирає тисячі, вели-

кий дідич, якій платить своїм робітникам злиденні крейцарі, клерикал, що краде у свого народу освіту й усякими дурницями хоче придушити у його розум — усе се славні патріоти. Соціально-демократія-ж, яка складаєть ся з найчисленнішої і найпрацьовитішої частини народу, є партією зраджуючою патріотизм. Ми зраджуємо патріотизм тому, що стараємо ся, щоби наш нарід мав що їсти, мав в що одягти ся і де жити. Ми зраджуємо ще тим, що хочемо, аби наш нарід мав високу платню і короткий робочий час, ще й тим, що боремо ся, аби усі члени народу мали права й свободу, що кровю своєю добули їм виборче право до державної ради. Кільки свѣтла, кільки освідомлення, кільки освіти рознесло ся по цілій землі при помочи наших брошур, часописів, книг, зборів. Соціально демократія приходила й приходить з словом втіхи, освіти й помочію до найбільш забутих та покинутих верств народу, котрим патріотичний буржуй шкодував би подати руку. Тому, що ми так любимо свій нарід і для нього працюємо, кличуть нас буржуазні патріоти зрадниками свого народу, тоді як вони, ті, що обкрадають той самий нарід, з нього багатіють, його задурюють, вважають себе великими патріотами!

Ми признаємо ся отверто, що з таким патріотизмом соціально демократія не має нічого спільного. Наше становище що до народу й патріотизму є таке-ж саме, яке заняв К. Гавлічек *), в якого чистоті патріотичних почувань ніхто не відважить ся сумнівати. „Народом“, казав він „не є ні влада, ні аристократія, ні церков, ні рільники, але уся цілість усіх станів, в котрому кожний стан доти буде корисним, доки не утискає й не кривдить других“. Справжнім патріотом є той, хто допомагає своєю безкорисною працею широким верствам люду. Здобути для 100 робітників свого

---

*) Славний чеський поет.

народу на пів години менший робочий час, або на 10⁰/₁₀₀, виешу платню є далеко важнішою народною працею, як сказати при якому народному святі патріотичну промову. Патріотичні фрази наших буржуїв викликають в нас тільки відпор; про них ми тримаємося такої-ж думки, якої тримався К. Гавлічек. Він каже: „коли-б вже настав час, аби нам сей наш патріотизм вийшов з уст до рук та тіла, аби з любови до сього народу ми більше працювали, як про любов говорили“.

Таким робом соціяльна демократія стоїть на тому становищі, що дійсний патріотизм має доводити ся працею на користь народу, а тому, що більшість народу складаєть ся з робітників, працею — на їх користь. В усіх державах соціяльна демократія є єдиною партією, що стоїть виключно на боці бідного люду. Тому то соціяльна демократія є в правдивому зміслі слова найпатріотичнішою партією. Наші національні почуття, що проявляють ся в праці на користь найширших верств народу, не мають нічого спільного з національним шовінізмом. Ми не знаємо так званої „народної гордості“, яка уважає свій нарід за єдиний досконалий нарід, погорджуючи всіми остатніми. Ми знаємо, що слова про любов до цілого народу не більше, як фраза. І серед Українців так само як серед Чехів, Німців, Французів та інших народів є окремі одиниці й цілі верстви безчесних консерватистів, визискувачів, до яких ми будемо заховувати ся завше ворожо. Але серед чужих-же народів є люди й цілі верстви, які близькі нам своїми інтересами, своїми поглядами, усім своїм житєм. Ми не вагаємо ся як і Гус *) сказати серед національного фанатизму: „Добрий Німець милійший нам від злого Чеха“ або переводячи на наші обставини: „добрий Поляк милійший нам від злого Українця“.

*) Великий чеський реформатор, якого пони за се, що говорив їм правду, спалили на кострі.

Любов до свого народу не перешкадає соціалній демократії відносити ся критично до відноєни серед самого народу. Ми не згоджуємо ся з тим, що усе українське — добре. Соціална демократія зробила велику прислугу народови, що відкрила цілий ряд злих порядків, які прикривали ся перше в імя патріотизму і допомогла направити їх.

На пр. найбільші закиди в імя патріотизму робили ся на чеську соціал-демократію за її відноєне до політичної самостійности земель чеської корони. Чеська буржуазія її шляхта проголошують метою своєї політики здобуте політичної, державної самостійности для земель чеської корони: для Чехії, Морави та Шлеску. Головним доказом їх є те, що Чехія, Морави та Шлеск були колись в історії самостійною державою. З сям становищем соціал-демократія не може погодити ся. Вона бореть ся також за цілковиту рівноправність і самостійність усіх народів, та зовсім природно її за свободу і самостійність чеського народу. Але се вона робить не тому, що Чехи колись були самостійним народом, не з доводів історичного права, а тому, що Чехи існують й живуть тепер, себ-то з права природного. Соціална демократія яко революційна партія не може покликувати ся на старі пергамянові грамоти та документи королів, а лише на живу силу народу. Соціална демократія не кладе за підставу своєї політики здобуте політичної самостійности, тому, що при сучасних обставинах в Австрії се річ неможлива. Нема надії, щоби се перейшло в парламенті, де Німці доси мали більшість. Нема надії, щоби при труєливости патріотичної буржуазії ся самостійність могла бути здобута у мілітаристичної її бюрократичної держави шляхом революції. Але коли-б навіть сих перешкод не було, коли-б яким небудь чудом обновила ся історична чеська держава, як би вона утримала ся тоді? Як би вона могла утримати ся, маючи цілу третину німецького населєня, яке економічно й ду-

хово стоїть дуже високо. Німці, які вже тепер в Чехії, Моравії та Шлеску найбільші патріоти, стали би тоді в справжнім зміслі слова революціонерами. Крім того вони могли-б рахувати на запомогу німецької держави. Як би боронила ся при таких обставинах мала, нескріплена держава? Се домагане державної самостійности чеського народу могло би стати дуже легко замахом на саме істноване чеського народу. Ся програма, що вимагає самостійности Чехії, не є чеською програмою, бо вона забуває чверть мільона Чехів в Відні, в Нижній й Вишній Австрії, які по переведеню її були-б віддані цілком на поталу германізації, як тепер угорські Словаки залишені в своїй боротьбі проти Маляр. Ся програма не є також словянською, бо другі Словяне в остатній частині Австрії стратили-б остатній опір проти німецької переваги. Вона не є також поступовою програмою, бо по віддаленю чеських земель в Австрії необмежено запанувала би польська й альпейська шляхецько-клерикальна реакція. Що вона нереальна, можна бачити з того, що вона не має жадних наслідків. Вже 40 літ чеська політика притримується її. Дві політичні генерації, старо- й молодочехи змінили ся в ній, робили ся спілки з найконсервативнішими елементами, усї господарські й культурні інтереси народу приносили ся їй в жертву. Щож бачимо тепер? Нарід ослаблений економічно й культурно, здіскредитований перед вільнодумним сьвітом, і не дивлячись на те тепер, Чехія ще далі від політичної мети, програми самостійности як то було в шістьдесятих роках. Сі обставини мали-б зоставити задумати ся тих, котрим справді залежить на добробуті народу.

Як видно, доводи з яких соціяльна демократія не стоїть на основі сеї програми, дуже важні. Вимога політичної самостійности Чехії була ідолом, до якого ніхто не сьмів доторкнути ся, про якого ніхто не сьмів критично думати, на якого опирала

ся власть фальшивих авторитетів. Заслугою соціальної демократії є те, що вона свого ідола повалила. Боротьба, яку веде соціальна демократія, з цього приводу має для політичного життя Чехів страшенно важне значінє.

Соціальна демократія виробила також позитивний ґрунт для народної політики і для справедливого розв'язання національностей в Австрії. Вона перша вказала на сей великий вплив, який матиме на урегульованє відносин загальне і рівне виборче право, при функціонуваню якого не втримається довго перевага німецької меншости. Вона перша вказала те, що **розвій Австрії йде не до самостійности земель, а до самоуправи народів.** Сї засади, висловлені в національній програмі соціально-демократичної партії Австрії, ухваленій на загальному з'їзді партії в Берні в 1899. році. Ся програма говорить:

З уваги, що національний заколот спинює в Австрії всякий політичний поступ і всякий культурний розвій народів; з уваги, що заколот сей дасть ся в першій лінії спровадити на політичну відсталість нашого ладу публичного та що передовсім дальше ведене національного спору є одним з тих способів, якими пануючі класи запевнюють собі своє верховодство та спинюють всі могучі прояви дійсних потреб люду, з'їзд заявляє:

Остаточне поагодженє національної і язикової справи в Австрії в напрямі рівного права, рівноправности і розуму є передовсім культурним домаганєм і тому лежить в життєвннм інтересі пролетаріату.

Можливе воно є лише в правдиво демократичній державі, основаній на заг. рівн. і безпосереднім праві виборчім, де знесені є всі феодально-шляхецькі привілеї в державі і в поодиноких краях, бо доперва в такій державі працюючі класи, що в дійсности становлять охорону, підвалину держави і суспільности, мають спромогу прийти до слова;

Шлеканє і розвій окремих прикмет національних всіх народів в Австрії є можливі лише на основі рівного права та з виключенєм всякого гнету і тому передовсім належить поборювати всякий чиновницько-державний централізм так само, як феодально-шляхецькі привілеї країв.

При тих умовах, але тільки при них буде можна в Австрії замість національної колотнечі завести національний лад а то признаючи ось які основні, руководячі прінципи:

1. Австрію належить перетворити в демократичну, національно-в'язкову державу (Nationalitätenbundesstaat).

2. Замість історичних країв коронних мають бути створені національні відмежені самоуправні тіла, котрих законодавством і управою займають ся національні нацати (Nationalkammeren) вибрані на підставі заг. рівн. і безп. права виборчого.

3. Всі самоуправні території одної нації творять разом оден національний одноцільний союз, що зовсім автономічно порядкує своїми справами національними.

4. Права національних меньшостей хоронить окремий закон, що має бути виданий державним парламентом.

5. Ми не признаємо ніяких національних привілеїв і тому відкидаємо жадане державної мови; о скільки є потрібна мова для взаїмного порозуміння, про се рішає державний парламент.

З'їзд, як орґан міжнародної соціальної демократії в Австрії висказує переконане, що на основі тих провідних думок можливе є порозумінє між народами;

З'їзд заявляє торжественно, що признає право кожної народности до національного істнованя і національного розвитку;

Що одначе народи можуть кожний поступ своєї культури здобути лише в тісній солідарности поміж собою а не в дрібній сварні взаїмній, що передовсім робітнича класа всіх націй в інтересї кожної поодинокї нації, як також в інтересї загалу держить ся кріпко міжнародного, боевого здруженя і збратаня та що свою політичну і фахову боротьбу мусить вести з'єдинена в одноцільну армію.

На скільки ся програма*) реальнійша, на скільки більше відповідає існуючим відносинам, найкращій доказ дали політичні події остатних двох років.

*) На сьомуж з'їзді в Берні зложив делегат української соціально-демократії, тов. Микола Ганкевич сїдуючу заяву:

„Ми українські соціально-демократи стоїмо на ґрунті інтернаціональної солідарности пролетаріату усіх націй в Австрії і знаємо, що тільки в тім братерськїм союзї також і наш нарід, котрий в одній частинї принадлежить до сеї держави може добути національне освободжене. Одначе не хочемо замикати очей на факт, що в межах сеї держави меншка тільки частина нашого народу і що поза кордоном мусить зносити велика більшість української нації під ярмом царського абсолютизму всеяке національне безправе, яке має вести до її національної смерти. Ми переконані, що интернаціональна сила пролетаріату тільки тоді розвине ся, коли кожний нарід сам рінати ме про свою долю. Ми знаємо, що соціально і політично освободжене обусловлює теж і національну еманципацію. Українські соціально-демократи змагають тому до національної волї своєї нації, щоби з'єднаний і освободжений український нарід станув в рядї народів як рівноправний член“.

VII.

Соціяльна демократія і милітаризм.

Народи капіталістичних країн стогнуть під тигарем, що нищить усі їх сили, задержує їх поступ до добробуту, свободи й культури, вони стогнуть під тигарем капіталізму. Сучасне суспільство признає ся до засад християнства, якого головним ключем є любов, головною заповіддю: „Не вбивай!“ Але держава найбільшу частину своїх сил присвячує тому, щоб найкраще і найбільше вбивати. Жадна інша праця не оцінюєть ся так і не уважаєть ся так важною, як та, котра яким небудь чином звязана з військовими убійствами. Хто винайде нову рушницю, удосконалить яку небудь частину гармати, хто доведе знищити в собі решту чоловічого життя й зробить з себе військову машину, сей дістане похвалу, славу, богацтво, тоді як найбільші добротинці народу, славні учені, лікарі і т. д. вмирають без узнання й без подяки. Коли один чоловік відбере другому життя, се уважаєть ся злочином і його карають шибеницею. Коли-ж тисячі, сто тисяч людей кидаєть ся один на другого, се величезне мордованє не є злочином, а найголовнішою горожанською чеснотою! Убійство перестане ним бути, коли переводить ся в великих розмірах і коли ті, що вбивають, мають на собі військові мундури!

Милітаризм не тільки з морального боку уявляє з себе злочин сучасного суспільства. Яких

жертв крові та грошей вимагає він від народів! Подивім ся ся наперед на Австрію.

Австро - Угорщина удержує підчас покою сталу армію в 420 тисяч людей. Удержане сеї армії коштувало в 1905 році, за один тільки рік, 352,926.000 К! Але се тільки звичайні видатки. Коли уряд хоче завести в війську на пр. нові карабіни, нові гармати, поставити нові касарні, новий військовий корабель, то на сі видатки вона звичайно затягає позичку, на яку збільшуєть ся державний довг. Такі то надзвичайні видатки, виносили в 1904 р. 93 мільонів К; в 1905 р. 97 міль. К! З державного довгу одначе держава мусить правильно платити що року проценти, гроші, на які знов мусить зібрати з податків населеня. Тепер виносить державний довг австрійсько - угорської держави, що був навалений на державу майже виключно військовими цілями, величезну квоту 14.241 міль. К. Коли порахуємо, що за ту квоту держава платить 3% (хоча в дійсности вона платить більше) то побачимо, що населене австрійсько - угорської держави мусить річно дати, видушити з себе 427 міль. К податків з одною метою, аби можна було заплатити проценти з державного довгу. Прирахуємо до сього ще квоту звичайних видатків на військо (1905. — 352 міль. К), тоді побачимо, що річно викидаєть ся з податків населеня 780 міль. К на цілком зайві, некорисні й некультурні військові видатки!

Що можна було би зробити з сими грішми, коли-б їх ужити в розумний, корисний для народу спосіб! Шкільництво наше мусіло-б дійти до найкрасшого становища, можна було-б запровадити забезпечене старців та інвалідів, забезпечене на випадок безробітя, пенсії, робітничим вдовам та сиротам. Тепер на усе те нема грошей, бо вони викидають ся в безгодню мілітаризму.

Аби ще ясніше показати безглузде мілітаризму, приведемо декільки статистичних даних

з різних європейських держав. Скількисть війська підчас миру у окремих держав виносить: Англія 420 тисяч, Бельгія 47 тис., Болгарія 40 тис., Данія 11.200, Франція 630 тис., Італія 305 тис., Німеччина 650 тис., Нідерланди 40 тис., Норвегія 33 тис., Португалія 35.600, Австро-Угорщина 420 тис., Румунія 64 тис., Росія 1.160.000, Греція 26.300, Сербія 27 тис., Еспанія 133 тис., Швеція 63.500, Турція 240 тис. Війська в нашому розумінні не мають Чорногорія і Швайцарія. Чорногорія має за те 37.250 озброєних людей, а Швайцарія (про організацію війська якої ми ще пригадаємо) має підчас війни 514.700 вивчених озброєних людей.

Річні видатки на військові потреби в Європі є слідуючі:*) Англія (без колоній) 1755, Бельгія 61, Болгарія 32, Чорногорія 20, Данія 23, Франція 1158, Італія 388, Німеччина 1029, Нідерланди 88, Норвегія 33, Португалія 44, Австро-Угорщина 461, Румунія 39, Росія 1193, Греція 28, Сербія 22, Еспанія 168, Швеція 102, Швайцарія 28, Турція 109.

Таким робом видатки на військо виносять в Європі 6,762.560,000 К річно 21.6 % усіх державних доходів, а кожний Європейець платить за них пересячно 17 К. Європейські держави присвятили більше як п'яту частину усіх своїх видатків на військо, тоді як на школу присв'ячуєть ся 5.6 % усіх державних видатків.

До тих безпосередних видатків треба прирахувати ще проценти, які платять ся з державних довгів поодиноких держав. Державні довги поодиноких європейських держав виносили в 1903 році: Англія 18.498,*) Бельгія 2.735, Болгарія 307, Чорногорія 19, Данія 204, Франція 30.898, Італія 555, Люксембург 11, Німеччина 17.308, Нідерланди 2.342, Португалія 4.452, Австро-Угорщина 14.241, Румунія 1.304, Росія 16.771, Греція 848, Сербія 394, Еспанія 9.889, Швеція і Норвегія 804, Турція 3.429. Разом

*) Число означає завше скількисть мільонів корон.

124 999 мільйонів корон. Тільки Швейцарія (де нема постійного війська, а народна міліція) не має жадного довгу, за то має маєтку 132 мільйонів корон.

Європа має таким робом 125 мільярдів довгів. Коли будемо рахувати, що за них платить ся 3%¹, вносить то річно 3750 мільйонів корон. Таким робом річно видаєть ся в Європі на 6.762 мільйонів корон, до сього додамо 3750 мільйонів процентів з державних довгів; виходить, що озброєний мир Європи коштує річно над 10 мільярдів корон. Державні довги усіх держав на землі вносять коло 172.000.000 000 корон.

Підраховуючи сї видатки взагалї, ми цілком не брали під увагу того, яку втрату терпить народно-господарське жите від того, що тисячі здорових сильних людей забираєть ся від плодної, корисної праці і присвячуєть ся важкому, але цілком некорисному її зайвому занятю!

Найбільшу частину тягарів мілітаризму мусять нести на собі бідній працюючий нарід. Він, як то вкажемо пізніше, платить найбільшу частину податків, його найбільше гнітить тягар військової служби. Богаті вже завдяки своїй малій кількості не можуть творити ядра армії. Крім того, маючі в своїх руках власть, урядили собі так, що представники їх класу, призиваючись, служать лишень яко „добровільники“ тільки один рік, а тоді стають офіцерами, для пролетарів же військова служба повних три роки. Користи з мілітаристичних порядків черпає виключно капіталістична класа.

Ми вже довели, що економічні інтереси капіталізму спонукають його піддержувати мілітаристичну політику. Але військо потрібне капіталістам не тільки для того, щоб здобувати її утримувати заграничні ринки, воно потрібно їм і проти „внутрішнього ворога“.

Одна соціальна демократія, представниця широких верств народу, є рішучим, засадничим во-

рогом мілітаризму. Соціально-демократична програма в параграфі 11. вимагає :

1. Знесення мілітаризму.
2. Заміни постійного війська народною міліцією.
3. Виховання до загального озброєня.
4. Загального озброєня люду.
5. Рішення питання про війну й мир загальним голосованем люду.

Як з цього видно, соціальна демократія признає те, що жадний нарід, жадна держава не може існувати цілком без збройної сили при теперішніх порядках. Неможливо, аби яка небудь держава була цілком без зброї й тим була віддана на самоволю заграничного ворога. Але організація збройної сили має відповідати тій меті оборони, щоби її не можна було уживати для других цілей, особливо до придушення власного люду. Тому то соціальна демократія вимагає загального озброєня усього народу. Обовязком кожного вільного горожанина має бути оборона своєї держави своєю кровю й життям на випадок нападу внішнього ворога. Коли-ж, як бажає далі соціальна демократія, усі горожане держави вже від малих літ будуть вчити ся поводити ся з зброєю, коли ще в школі фізичні сили їх будуть укріпляти ся гімнастикою, коли держава буде старати ся про те, аби кождий горожанин мав такі умовини життя, в яких він міг би заховати добре здорове, свіжість й силу, і кождий горожанин буде мати право носити зброю, тоді через декільки років держава, не потребуючи мілітаристичної організації, мати ме тільки здібних, зручних й вивчених вояків, що воріг не відважить ся з нею воювати. Усі горожане, коли ходити ме про оборону їх батьківщини, їх маєтку, їх свободи, підуть добровільно під війскові прапори, аби відбити напад ворогів. Тоді держава без великих фінансових жертв мати ме більшу армію, як нині. А який запал, панувати ме в рядах тих, що свідомо добровільно

воювати муть самі за своїй добробут й за свою свободу! До яких впрост неможливо відважних вчинків і успіхів може довести такий настрої вояків, добре бачив увесь сьвіт на геройським прикладі Бурів підчас останньої війни проти Англії.

На таке народне військо можна покладати ся тільки при оборонних війнах, до яких змушено державу. До війни направлених до задоволення честилюбія, та захланности окремих одиниць, не можна було-б примусити узброений нарід. Само собою розуміеть ся, що загальне узброєне є можливим тільки у вільних народів, бо як тільки усї горожане мати муть в руках зброю, цілком природно, що вони з'уміють ужити її не тільки проти заграничних ворогів, але також проти своїх близших тиранів. Тому ті, що мають в своїх руках власть так уперто боронять мілітаризму, тому-то приносять йому в жертву усї потреби держави, тому-то так противлять ся реформам, яких домагаєть ся соціяльна демократія.

До того часу, доки мілітаризм не буде заміненій загальним узброєнем, соціяльна демократія вимагає, щоби військовою службу зменьшено найменше на два роки, а щоби розв'язане питання про війну й мир рішало ся представниками народу. При теперішних порядках цісар обявляє й кінчає війну сам по своїому бажаню. Від волі одного чоловіка залежить таке важне питанє! Само собою розуміеть ся, що там, де ходить про безпечність цілої землі, про жите й маєток, добробут та щастє міліонів, увесь нарід має про се бути запитаний. Коли-ж не можна з причини короткого часу, в якому треба поступати в випадках міжнародних конфліктів, зробити загальне голосованє народу, тоді про війну має рішити приваймні парламент, котрий публично відбуває свої наради, члени якого є відвічальні перед горожанами. Він дає певнійшу забезпеку того, що питанє рішить ся в користь держави й цілого народу.

Соціяльна демократія веде боротьбу проти мілітаризму не тільки на політичному ґрунті. Вона намагаєть ся своєю виховуючою працею серед широких верств народу викоренити духа націоналізму, який є часто причиною війни, а замість нього пробуджує в народі дух національної терпимости, справедливости, духа солідарности і братерської любови. Таким робом приготує вона ті славні будучі часи, коли величезні мордування не будуть хвалити ся, коли зникнуть війни, а міжнародні суперечки рішати муть ся на міжнародних судах. Тоді держави Європи не будуть узброєними з голови до ніг як розбійники, тоді відпочине нарід, що стогне тепер під суворим ярмом молоха мілітаризму, тоді народи заводити муть спілки на славу культури та цивілізації.

VIII.

Соціяльна демократія та податки.

Володіючі класи завше, забравши собі усі права й привілеї, намагалися звалити усі повинності на плечі широких верств пригніченого люду. Клясова капіталістична держава осягає сю мету рафінованою системою податків, в якій найголовнішу роль грають посередні податки.

Суть податкової системи в капіталістичній державі з клясичною ясністю представив Ферд. Лассаль в своїй великій промові про посередні податки. Він поміж иньшим каже: „Я вже звернув увагу на те, як в середних віках шляхецькі маєтки були увільнені від податків, що кождий володіючий, привілейований стан старався видатки для задоволення суспільних потреб, пересунути на немаючі, пригнічені класи. Так само стоїть справа й з буржуазією. Вона не може, правда, проголосити публично, що не хоче платити податків; навпаки, вона завше висловлює засаду, що кождий має платити податки в розмірі її доходів. Але вона знов, доки ще є можливим, осягає того-ж вислідку укритою формою, розізнаванем між посередними й безпосередними податками. Безпосередні податки се ті, які, на пр. як податок з доходів, беруться з доходів і великість яких пристосовується до великості доходів або капіталу. Посередні податки се ті, котрі накладаються на різні потрібні річи, на

пр. на сіль, хліб, пиво, м'ясо, топливо або на потребу правової оборони, судові втрати, стемплі і т. д., які поодинока людина платить часто в ціні річи, не бачучи її не помічаючи того, що платить податок і що сей податок збільшує йому ціну річи. Ви знаєте, що сей, хто є 20, 50, 100 разів багатший від других, не потребує 20, 50, 100 разів більше соли, хліба, м'яса, не вип'є 50 або 100 разів більше пива й вина, не потребує 50, 100 разів більше тепла й поживи як робітник або малий ремісник. Таким робом стаєть ся те, що посередні податки, замість того, щоб припадати на окремі особи відповідно їх капіталу й доходам, більшою своєю частю платять ся немаючими, найбіднішими класами народа. Посередні податки є тим засобом, при помочи котрого буржуазія здійснює увільнене від податків для великого капіталу, а видатки для удержання держави навалює на бідніші класи суспільства“.

Клясичні слова Ляссаля мають значіне й до нині для усіх держав, в тому числі й для нас.

Безпосередних податків в р. 1902 було в Австрії зібрано: податки з землі 54,460.224 К, податки з домів 67,755.665 К, домові податки 10 міл. 412.857 К, 5% податки 7,469.063 К, разом усіх сих податків 140,099.809 К.

Далі припадало на загальний податок зарібковий 33 міл. 986.659 К, з підприємств 49,401 633 К, з доходів 8,788.047 К, особистий податок з доходів 51,837.949 К, з висших доходів 2,147.472 К, з малих підприємств 281.808 К, разом податків безпосередних 146 міл. 696.191 К.

Разом було зібрано податків безпосередних, особистих і реальних 280 мільонів корон.

Роздивимо ся на посередні податки. В тому-ж 1902 р. вони виносили: податок з горілки 82 міл. 830.266 К, з вина 11,388.077 К, з пива 76,132.871 К, з м'яса 16,267.132 К, з цукру 104,708.357 К, податки

з різних річей 28,390.945 К, доходи з податками злучені (кари грошові, проценти і т. д.) 14 міл. 286 774 К. Всього зібрано сих податків 334,004.427 К. Видатки, злучені з їх збиранєм, вносили 67 міл. чистого доходу 267 міліонів корон.

Крім сього в одній Австрії (без Угорщини) приносили чистого доходу: монополь тютюну 135,187.451 К, монополь соли 36,261.321 К, цла 105,046.407 К, стемплі 46,107.880 К, ріжні такси 103,374.316 К, усього разом 425,977.375 К. Приблизно 426 міліонів.

Як додамо до того податки на річи, то прийдемо до висновку, що посередні податки вносили в р. 1902 в Австрії 693 міліонів корон, тоді як безпосередні лишень 270 міліонів, себ-то меньше половини їх.

При тому мусимо памятати, що і безпосередних податків не платить богач; він тільки носить їх в податковий уряд, але в дійсности велику частину сих податків платить працюючий люд. Хиба властитель каменіці при підвишеню йому податку з будинку не нагородить себе тим, що підвищить платню за помешканє? Навіть, коли-б ми з сим важним фактом не рахували ся, відношенє межи сумою безпосередних і посередних податків так бє в очи, що не треба даремно тратити на се слів.

Несправедливість нашої податкової системи стає з поступом часу все яскравішою, непомірність між безпосередними та посередними податками, між податковою повинністю богатих і бідних постійно росте тим більш, чим більш поступає індустріялізація, капіталізація країни. Безпосередні податки лишають ся майже незмінними, посередні зростають на величезні квоти.

Кождий робітник, котрий посолить собі суху бараболю, коли спече собі раз на тиждень кусок дешевого мяса, випе шклянку поганого пива, кожда робітниця, що не солодкі помії, які звать ся „ка-

вою“, усі вони мусять зносити своїми мозолями вироблені гроші в величезні мільйони, які держава бере з посередніх податків. Як тяжко відбивають ся посередні податки на широких верствах народу, найкрасше можна бачити остатними часами на нечуванім збільшеню ціни мяса і взагалі усіх продуктів, яке викликало ся заведенем нової підвищеної тарифи цлової.

Соціяльна демократія домагаєть ся в інтересах широких верств народу знесеня усіх посередніх податків та заміни їх прогресивним податком з доходів, маєтків, з наслідств.

Соціяльна демократія хоче, щоб усі податки були лише безпосередними. Коли-б широкі верстви, що платять посередні податки, платили безпосередно, коли-б розуміли кільки мільйонів вони дають на народне господарство, тоді-б вони з більшою завзятістю боронили ся-б проти підвишеня податків для зайвих видатків, особливо на мілітаризм; вони тоді голоснійше заявляли-б також про свої права. Соціяльна демократія бажає далі, щоби основою податкової повинности кожного горожанина був його дохід. Чим більший дохід, тим більший податок. Певний дохід, на пр. до 800 ринських, якого чоловік потребує необхідно на жите (екзистентне мінімум) має бути вільний від податку; доходи висші від сього мають бути оподатковані. Соціяльна демократія бажає прогресивного податку з доходів. Чим висший дохід, тим більший процент має з нього платити ся яко податок. Хто має на пр. 1000 ринських доходу; хай віддає з кожної сотні на пр. 1 кор., значить всього 10 кор.; хто має 2000 з кожної сотні най платить 2 кор., з усього доходу 40 кор.; хто має 3000 річного доходу най платить з кожної сотні 3 кор. податку, з усього доходу 90 кор.; хто має 4000, нехай платить з кожної сотні 4 кор. (160 кор.); хто має 5000, нехай платить з кожної сотні 5 кор. (250 кор.). Не може бути

сумніву в тому, що поступенність податкова річ справедлива. Чим більший хто має дохід, тим більшу частину його може видати на потрібні видатки, а з того йому лишається на розкіш ще тільки, що він міг би ще платити більший податок. Подохідний податок має крім справедливості ще ту вигоду, що вимірене й побиране є для держави зручнійше, скорійше й дешевше, а головним робом важне те, що податок з доходів має платити сей, на котрого він наложений, сей податок не можна пересунути на другого.

Крім поступенного податку з доходів соціяльна демократія домагаєся заведення податку з маєтків. Сею вимогою вона хоче досягти того, щоби при виміренню податків брала ся під увагу не тільки висота доходу але й рід доходу. Розуміється, що той, хто має певний дохід зі своєї праці, фізичної чи духової, заслугує того, щоби платити менший податок, як сей, хто має однаковий з ним дохід, але не мусить працювати а побирає його з процентів унаслідованого капіталу, з доходів маєтку і т. д. Се тим справедливійше, що доходи з маєтку, які дістаються без праці, є певнішими, як дохід того, хто його заробляє своєю працею і може його стратити зараз же, коли стратить здатність до праці.

Нарешті соціяльна демократія домагаєся заведення поступенного податку з наслідств. Завдяки наслідству маєток переходить особам, котрі в його складаню не мають жадної заслуги. Держава, що підпирає своїми законами господарство кожної одиниці, має право жадати за се відшкодованя. Податок з наслідства має бути поступенним відповідно до великості одідишеного маєтку і ступню кривности межі померлим і наслідником. В невеликих маєтках податок сей не мусить бути більший, — як він був ранше. Інакше стоїть справа у фабрикантів і т. д. Тут ясно, що маєток зібраний з чужої праці; а в такому випадкови поступенний процент податку оправданий не тільки зі становища податкової по-

дітки, але він є zarazом і соціальною корективом, він перешкаджає величезному згромадженню багатства в руках одної родини і разом з тим приготує перехід до соціалізації суспільства. Крім цього як було згадано, поступенність залежить від ступня кривности. Коли наслідують по умерлому його власні діти, вимірюється податок в менших процентах як, коли наслідують далекі кривні.

IX.

Соціяльна демократія, суспільна гігієна і охоронне законодавство.

Що до суспільної гігієни, соціяльна демократія вимагає заведення державної і громадської організації лікарської служби, безплатної лікарської помочи й ліків.

Коли лікарська поміч має стати безплатною, то лікарство не має бути ремеслом, а урядом, лікар не має бути залежним від гонорара своїх пацієнтів, а яко урядник має діставати платню з суспільних средств. Тільки при таких умовах лікар не буде дивитись на кишені пацієнтів, а виключно на — їх хворобу. Необхідним доповненням безплатно лікарської помочи є безплатні ліки. Кроком до тої реформи є удержавлене аптек. Несправедливим є те, що уряд стає проти сеї вимоги, кажучи, що тим підірвуться аптечні підприємства. Метою аптек є приготуване ліків по приписам наукових інституцій. Аптечні-ж підприємства мають тільки одно стремління, найбільше заробити. Тому то ціна ліків досягла нечуваної висоти, самі аптекарі усі свої сили присвячують винайденю різних спеціальностей, котрі в дійсности не мають в собі нічого нового, але котрі можна продавати з ще більшим зиском. Коли-б аптекарство перестало бути промислом, що рахуєть ся з конкуренцією, на сьому богато зникав би як суспільний інтерес так і само аптекарство.

*

Капіталістичне суспільство має необхідним своїм наслідком визиск робітників. Інтерес капіталіста вимагає, щоб він платив робітникови як можна низьку платню, примушуючи працювати як можна найдовше. Праця злучена з тяжкою небезпекою для здоровля її житя робітників. При капіталістичному ладові робітник живе постійно в непевності перед безробітєм; на випадок хвороби, втрати спромоги працювати, старости він не є забезпечений.

Сим катастрофам робітники старають ся допомогти шляхом самопомочи в фахових організаціях. Соціально-демократія вважає, що доля робітничої класи не є цілком приватною річю її членів; ціла держава, ціле суспільство заінтересовані в сій долі. Буржуазний лібералізм тримаєть ся сеї засади, що держава не мусить мішати ся в справу робітника з його хазяїном. Хай краще спокійно придивляєть ся, як широкі верстви його горожан виснажують ся меншістю її кидають ся в прірву біди? Хибя се не торкаєть ся її власних інтересів? Хибя кожде побільшене робочого часу не доказує заразже побільшеня злочинів?

Який тяжкий вплив на упадок моральности має те, що капіталісти, бажаючи неперервної праці, примушують до праці в ночі й жінок! Держава не може в свому власному інтересі дивити ся спокійно на порядковане капіталізму, бо се з необхідністю повело би до фізичного й духового знищення широкх верств народу, до упадку культури й цивілізації, а нарешті до знищення й самої держави.

Соціально демократія бажає тому, аби держава сама законом обмежила капіталістичний визиск. Вона вимагає видання закона про найдовший допустимий робочий час, про найнижшу допустиму платню, про охорону здоровля робітників при роботі, про охорону його родинного житя і т. д. Сього охоронного законодавства соціально демократія вимагає не тільки для робітників по фабриках, але також для робітників при домашній праці,

в дрібних ремеслах, для робітників працюючих в полі й лісах.

Під впливом робітничого руху австрійська держава рішила ся видати деякі, хоча доси цілком неvistарчаючі закони для охорони робітників. Законом з дня 21. червня 1884 р. заборонено було ремісничу працю дітям, що мають менше — як 12 років. Постановлено, що діти від 12—14 років не можуть бути заняті при праці, яка може шкодити їх здоровлю, або перешкаджає вчити ся в школі; діти не можуть працювати більше як 8 годин денно. Молоді помічники робітників (до 16 років) не можуть працювати від 8-ої год. вечером до 5-ої год. рано. § 95. фабричних законів установлює, що не можна взагалі уживати недорослих та жінок до нічної праці в ремеслах, що ведуть ся по фабричному (міністерство може одначе дозволяти се яко виїмок поодиноким фабрикам).

Максимальний робочий час є установлений в Австрії тільки для ремесел фабричних і гірників. Для фабрик установлено 11-годинний робочий час, для гірників (від останнього великого гірничого страйку) 9-годинний. Міністерство одначе може знов дозволяти фабрикантам виїмки, що робить ся на стільки часто, що постанови закону з сього погляду лишають ся цілком без наслідків. Крім сього австрійське законодавство має ряд приписів про недільний відпочинок (§ 75. фабр. зак.), про забезпечене на випадок пошкодження здоровля робітників (§ 74. фабр. зак.), про фабричні порядки (§ 88. фабр. зак.), про спосіб виплачування платні (§ 88 фабр. зак.) про фабричних інспекторів (закон з дня 17. червня 1883 р.)

Сі міри, як вже сказано, далеко не вистарчають. Програма соціально-демократії Австрії вимагає яко мінімум охорони робітництва :

1. Повної свободи зборів, повного узнання фахових організацій, законного зрівняня робітників сільських з промисловими, через знесенне службових законів.

2. Восьмигодинний максімальний робочий день без жадних виїмків.

3. Заборона нічної праці жінок і недорослих робітників.

4. Цілковитий недільний відпочинок, триваючий найменше 36 годин.

5. Точне переведенє заборони фабричної праці для дітей менше 24 років; відповілі охоронні закони для учеників недорослих робітників.

6. Виключене жіночої праці з підприємств, особливо шкідливих жіночому організмови.

Усеї сеї установи мусять мати силу для підприємств всіх ступнів (велика-продукція, ремесла, торговля, домова продукція, земледілле і лісництво).

Утворене фабричного інспекторату, збільшене числа інспекторів і надане їм виконуючої власти співділання робітничих організацій в контрольованю виконуваня охоронного законодавства для робітників при помочи обібраних ними інспекторів і інспекторок.

Підприємці, що нарушать закон про охорону робітників, мають карати ся тяжкими карами, які не можуть бути замінені грошевими.

Забезпечене робітників має підлягати цілковитій реформі й доповнити ся заведенем загального забезпеченя на випадок старости й нездатности до праці як і забезпеченем вдів і сиріт. Забезпечене мусить бути зорганізоване під самоуправлінням забезпечених.

Найнеобхіднійша з сих вимог є тепер забезпечене робітників на випадок неспосібности в праці і на старість та пенсійне забезпечене робітничих вдів і сиріт. Агітація, що піднесла за сю вимогу остатними роками соціяльна демократія, примусила уряд запропонувати вироблений проєкт відповідного закону.

Сим уряд признав вимогу забезпеченя неспосібних до праці та стариків цілком слушною й справедливою. Про переведене сеї реформи буде рішати ще будуча державна рада. Чим більше справнених представників народу перейде при будучих виборах, тим більша буде запорука, що важнійший і очікуваний усім робочим народом закон, буде переведений найскорше і найліпше.

X. Закінченє.

Незабаром будуть покликані широкі верстви до державних виборів. Будуть покликані до виборів, які вперве будуть відбувати ся на підставі загального, рівного, виборчого права. День виборів має величезне значінє в житю свідомого горожанина. Він, що завше є тільки підданим держави, в сей день є паном держави. В сей день він своєю волею рїшає, яка власть має бути в державі, які мають бути податки, які мають бути видані закони. В сей день він рїшає про будучу, долю всього народу, про свою власну долю.

Важність виборів мусить розуміти кождий, хто буде покликаний до них, тому він мусить вчасно і поважно обдумати, на кого він віддасть свій голос.

Усі ті люде, 1. що згоджують ся з засадами, які виложено в сій книжці, 2. що хочять, аби бідному народови дане було право, свобода й справедливість, 3. що хочять працювати над дальшим поліпшенєм виборчого закону, особливо над здобутєм загального, рівного, виборчого права також до соймів і громад, 4. що стоять за рівноправність горожан, за рівноправність народів, 5. за свободу школи і ворогують з клерикалізмом, 6. що хочять працювати для осягнення високого ідеалу братерства усіх народів, для усуненя убійчого мілітаризму, 7. що бажають справедливого урегулюваня

податків, 8. що узнають право робітників на порядну платню, на скорочений робочий час, на забезпечене неспосібних до праці та стариків, вдів та сиріт, на охоронне законодавство, — усі ці люде повинні вже тепер старати ся з усіх своїх сил, аби будучі вибори принесли найбільше успіху тій партії, що має усі ці вимоги в своїй програмі, яка завше боронила і буде боронити права бідноти народу, якій мають дякувати народи за здобуте теперішного виборчого права.

Хай же всі люде, що поділяють погляди соціально-демократії, вже тепер намагають ся з усіх сил, аби будучі вибори були **славним тріумфом соціально-демократичної партії!**

Передплачуйте соціально демократичні часописі!
Зкладайте політичні й фахові організації!
Готуйте ся всюди горячо до виборів!

З М І С Т.

	Від Редакції	3
I.	Понятє й ціли соціалізму	5
II.	Соціальна демократія й загальне рівне виборче право	28
III.	Соціальна демократія і горожанська свобода	33
IV.	Соціальна демократія і релігія	45
V.	Соціальна демократія і школа	58
VI.	Соціальна демократія, народність і між- народність	69
VII.	Соціальна демократія і мілітаризм	77
VIII.	Соціальна демократія і податки	84
IX.	Соціальна демократія, суспільна гігіє- на й охоронне законодавство	90
X.	Закінчене	94
